

## *Okres lateński i wpływów rzymskich*

ANDRZEJ GRZYMKOWSKI

### WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ NA BIRYTUALNYM CMENTARZYSKU CIAŁOPALNYM I SZKIELETOWYM Z OKRESU RZYMSKIEGO W MODLE, GM. WIŚNIEWO, WOJ. CIECHANÓW

Omawiane stanowisko zostało odkryte w 1975 r. podczas archeologicznych badań powierzchniowych prowadzonych przez Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej w Mławie, a finansowanych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Ciechanowie<sup>1</sup>. W 1976 r. na wiosnę przystąpiono do badań sondażowych, zakładając trzy wykopy rozpoznawcze, które przyniosły pierwsze interesujące zabytki, w tym dobrze zachowaną, wczesną zapinkę z brązu, typu A-68. Latem prace kontynuowano, rozpoczynając tym samym systematyczne badania wykopaliskowe całego obiektu, które trwają do dziś.

Cmentarzysko położone jest na dosyć rozległym i znacznie zniszczonym stromym zboczu morenowego wzgórza zwanego „Żalem”, które opada w kierunku południowym i południowo-wschodnim do bezimiennego strumyka i zabagnionej, porośniętej trawami i kępami drzew dolinki. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu była ona dużym bagnem, a strumyk sporą rzeczką z rybami. Przyczyną znacznej erozji wzniesienia była lekka, piaszczysta gleba i od kilkunastu lat dosyć głęboka orka. Większość obszaru znajduje się pod uprawą, poza zachodnią i południowo-zachodnią częścią wzgórza, porośniętą niewielkim młodziem, wówczas (w 1976 r.) metrowej wysokości jodłowym laskiem.

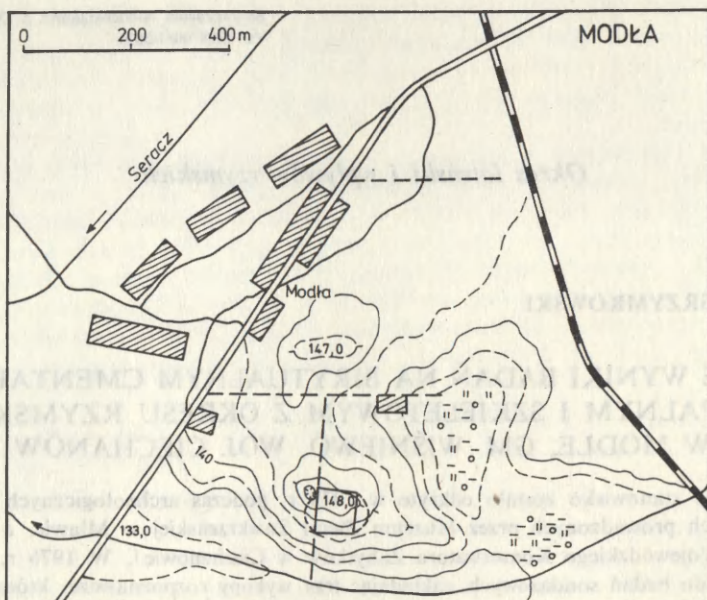
Mięszkość ziemi ornej nie przekraczała 25-30 cm, miejscami osiągając tylko 10-15 cm. Wyjątkowo od strony lasku, w bezpośrednim jego sąsiedztwie i obok polnej drożki, dochodziła do 30-40 cm. Niżej występował cielec, który składał się z piasku z wtrąceniami orsztynowymi, wkładkami gliniasto-żwirowymi, czasem ze sporymi otoczakami. Dosyć pospolicie występował kamień narzutowy różnych rozmiarów.

W latach 1976-1982 przebadano systemem arowym, na podkładzie dokładnego planu tachimetrycznego, przygotowanego przez Biuro Geodezji w Mławie, teren o powierzchni 6425 m<sup>2</sup>, odkrywając 352 obiekty, przeważnie groby lub ich pozostałości, wśród których zdecydowanie przeważały pochówki ciałopalne.

Należy przypuszczać, że cmentarzysko zajmowało obszar o powierzchni ok. 1 hektara i usytuowane było praktycznie na całej szerokości południowego skłonu zbocza oraz częściowo na jego kulminacji. Potwierdził to rok 1980, gdy po „zimie stulecia” i zniszczeniu przez duże opady śniegu znacznej części młodego lasku latem założyliśmy tam wykopy, stwierdzając występowanie kilku interesujących grobów ciałopalnych. Była to najdalej na zachód wysunięta

---

<sup>1</sup> Badania sondażowe w Modle, jak też kolejne sezony badawcze na stanowisku pierwszym, finansowane są przez WKZ w Ciechanowie. Natomiast wszystkie materiały wraz z dokumentacją znajdują się w Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej w Mławie, które prowadzi badania. W badaniach udział biorą: biolog – mgr Andrzej Chyl i historyk – mgr Leszek Arent, pracownicy muzeum.



Ryc. 1. Plan sytuacyjny. Modła, gm. Wiśniewo, woj. ciechanowskie. Stanowisko pierwsze  
Location of site 1

część cmentarzyska, częściowo nadal porośnięta lasem (ryc. 1)<sup>2</sup>. Stopień zniszczenia stanowiska jest znaczny i należy go wstępnie określić na ok. 20-30%; w największym nasileniu wystąpił w części środkowej i południowej.

Groby występowały na różnych głębokościach, przeważnie od 15-25 cm (zarys jamy grobowej) do 60-90 cm (spąg grobu). Do wyjątkowych należały pochówki lokowane na głębokości ok. 100 cm i więcej. Znaczną liczbę stanowiły groby usytuowane płytko i bardzo płytko, kilka lub kilkanaście centymetrów poniżej górnej warstwy darniowej (powierzchni). Taka sytuacja spowodowana została nie tyle zwyczajem umieszczania pochówków w bardzo płytko kopanej jamie grobowej, co znaczną erozją, która przemieściła pewne ilości ziemi, szczególnie w środkowo-południowej partii cmentarzyska, spływając niektóre odcinki zbocza, z kolei na innych sztucznie pogrubiając warstwę humusową.

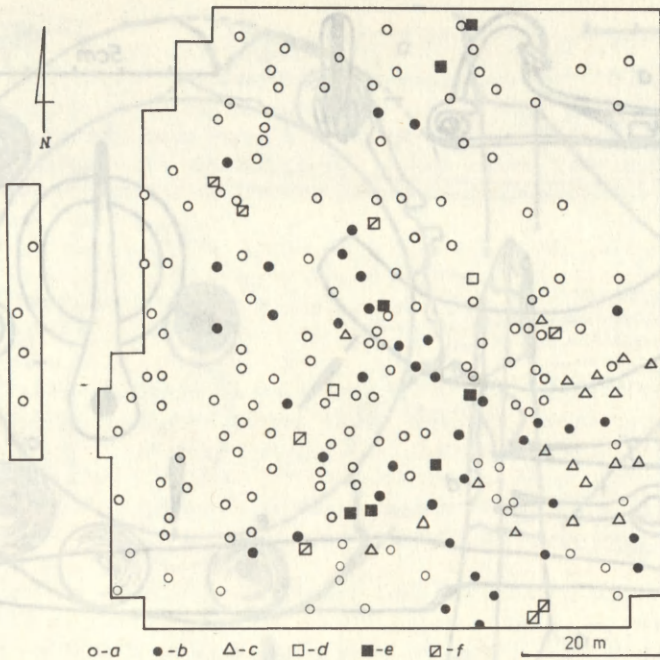
Groby występujące najpłycej ucierpiały najwięcej i były poważnie uszkodzone lub prawie całkowicie zniszczone. Z reguły większość jam grobowych znajdowała się w calcowym, piaszczystym lub zwirowatym podłożu barwy żółtopomarańczowej albo brązowej w różnych odcieniach. Podany wyżej przypuszczalny 20-30-procentowy stopień zniszczenia stanowiska spowodowany został nie tylko sztucznie wypłyconą lokalizacją grobów i znaczną erozją miejscami dosyć stromego zbocza, ale również w nie mniejszym stopniu dwu- i trzypoziomowymi liniami okopów, stanowisk ogniowych, palenisk i ziemianek z I wojny światowej.

Według wstępnych danych szacunkowych należy przypuszczać, że pierwotna ogólna liczba grobów na cmentarzysku wynosiła ponad 400. Wśród nich były również groby z pochówkami szkieletowymi.

W najstarszej fazie użytkowania cmentarzyska, czyli w fazie A3-B1, groby zajmowały południową, południowo-wschodnią i centralną część obiektu.

W fazie B2 obszar użytkowania poszerza się znacznie w kierunku zachodnim, wschod-

<sup>2</sup> Teren będący pod uprawą stanowi własność rolnika Ryszarda Godzwy, natomiast przyległy las sosnowy jest własnością rolnika Czesława Pawłowskiego. Obydwu należą się podziękowania za zrozumienie i współpracę, a szczególnie R. Godzwie, z którego uprzejmości korzystamy najdłużej.



Ryc. 2. Modła, stan. 1, 1976-1982. Horyzontalny rozrzut grobów z wyróżnieniem pochówków szkieletowych:

*a* – groby ciałopalne z fazy B2, *b* – groby ciałopalne z fazy B1, *c* – groby ciałopalne późnorzymskie, *d* – pochówki szkieletowe wczesnorzymskie, *e* – pochówki szkieletowe późnorzymskie, *f* – pochówki szkieletowe nieokreślone

#### Horizontal distribution of graves with marked inhumations:

*a* – cremation graves from phase B2, *b* – cremation graves from phase B1, *c* – cremation graves of the Late Roman period, *d* – burials of the Early Roman period, *e* – burials of the Late Roman period, *f* – undetermined burials

nim i północnym, obejmując maksymalny zasięg cmentarzyska, którego granice znane są nam na obecnym etapie badań.

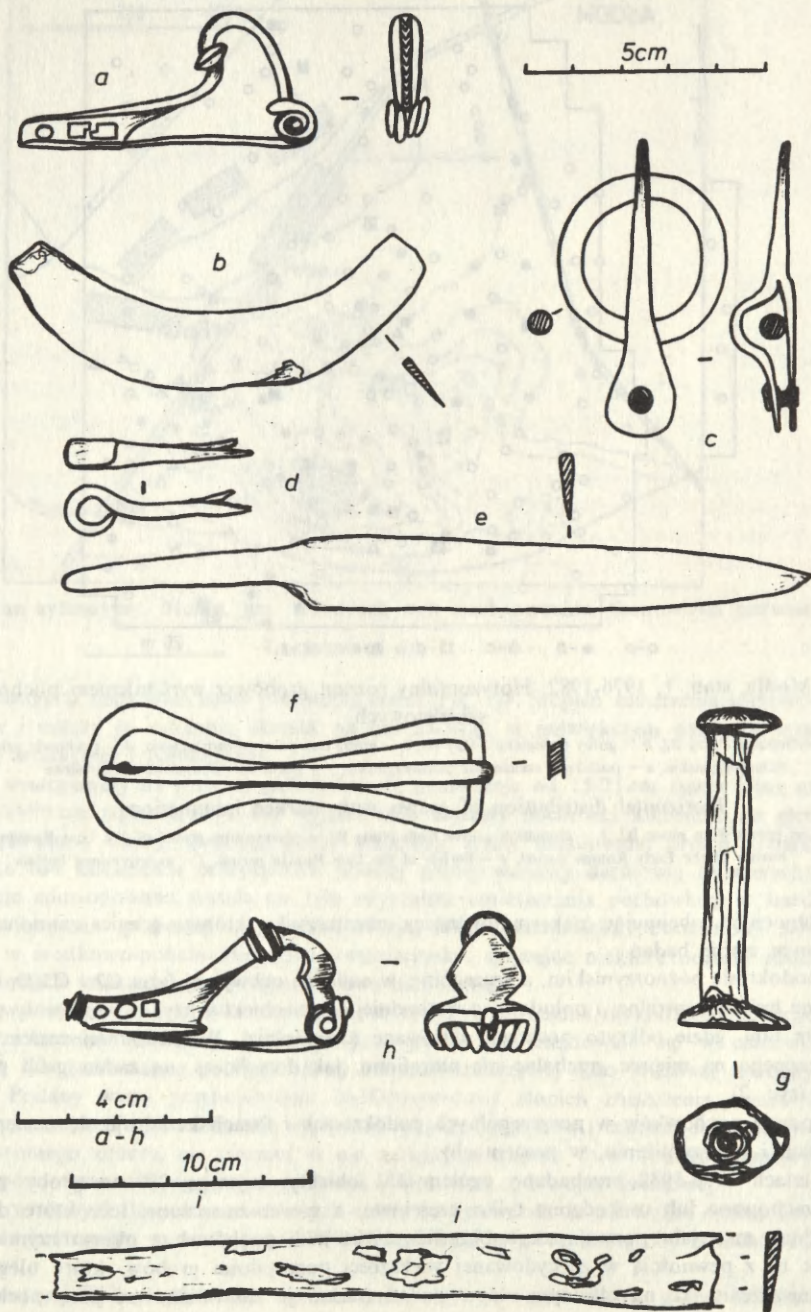
W podokresie późnorzymskim, a szczególnie w najlepiej uchwytej fazie C2 i C3/D, groby sytuowane były w centralnej i południowo-wschodniej części obiektu, czyli występowały przede wszystkim tam, gdzie odkryto pochówki datowane najwcześniej. W zachodniej części terenu przeznaczanego na miejsce grzebalne nie natrafiono, jak dotychczas, na żaden grób późnorzymski (ryc. 2).

Proporcje pochówków w poszczególnych podokresach i fazach kształtują się następująco (w liczbach i w przybliżeniu, w procentach):

W latach 1976-1982 przebadano ogółem 352 obiekty, z czego 280 to groby pewne, dobrze zachowane lub uszkodzone tylko częściowo, a nawet zniszczone, lecz które dostarczyły jednak materiału pozwalającego określić obiekt jako pochówek z okresu rzymskiego. Pozostałe to z pewnością w zdecydowanej większości pozostałości grobów, które uległy takiemu zniszczeniu, że na obecnym etapie badań trudno je zakwalifikować jako pochówki. Są tu również jamy towarzyszące, paleniska, zgrupowania kamieni i inne bliżej nie rozpoznane obiekty.

Przyjmując liczbę 280 grobów za 100%, pochówki z podokresu wczesnorzymskiego zdecydowanie przeważają w liczbie 212, co stanowi prawie 76%. Około 24%, czyli 68 grobów, przypada na podokres późnorzymski.

Według wstępnych przydziałów do poszczególnych faz, na obecnym etapie badań i analiz, możemy stwierdzić, że wyraźnie dominują groby z fazy B2, stanowiące 55% do 60%

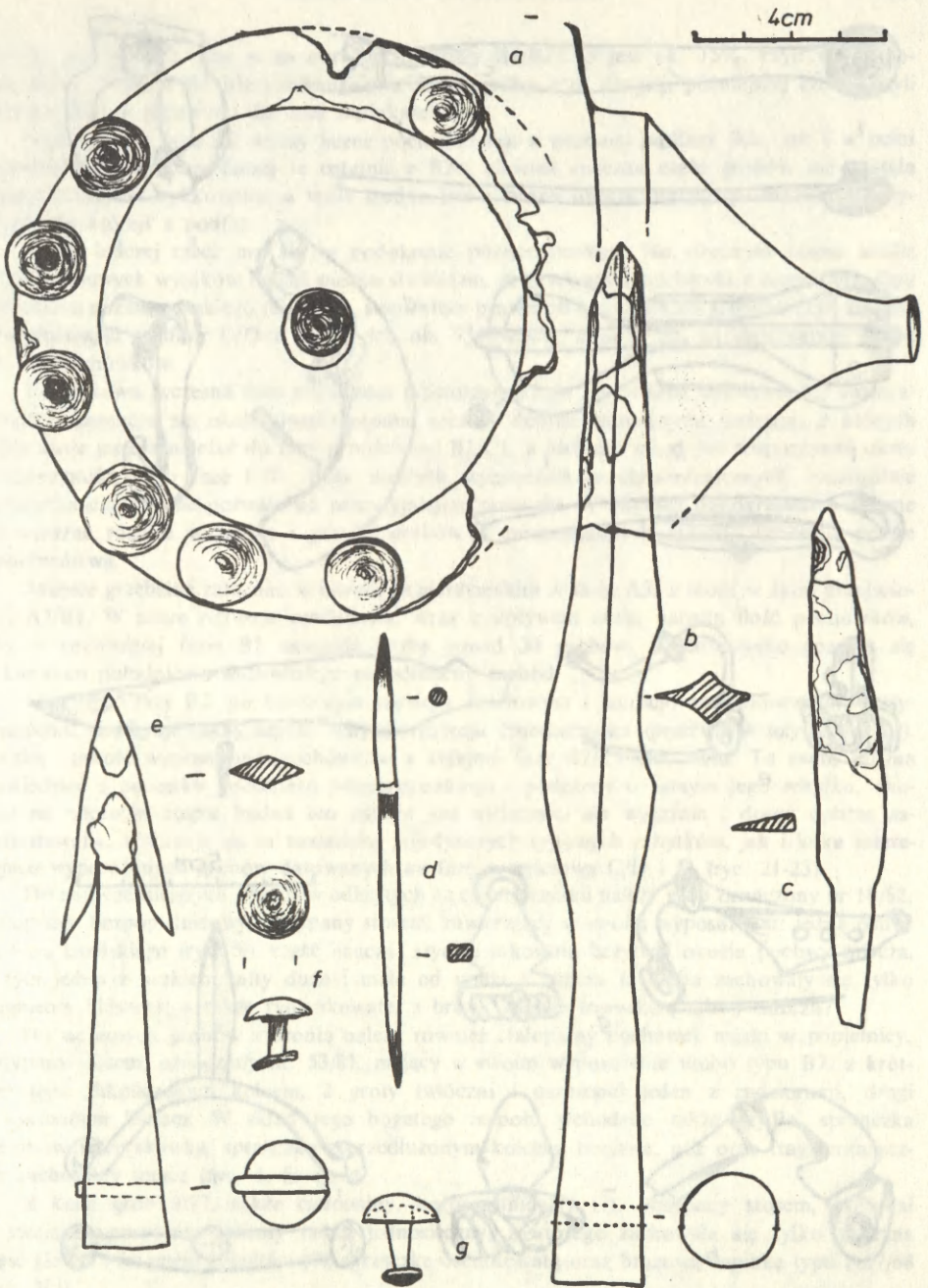


Ryc. 3. Modła, woj. ciechanowskie:

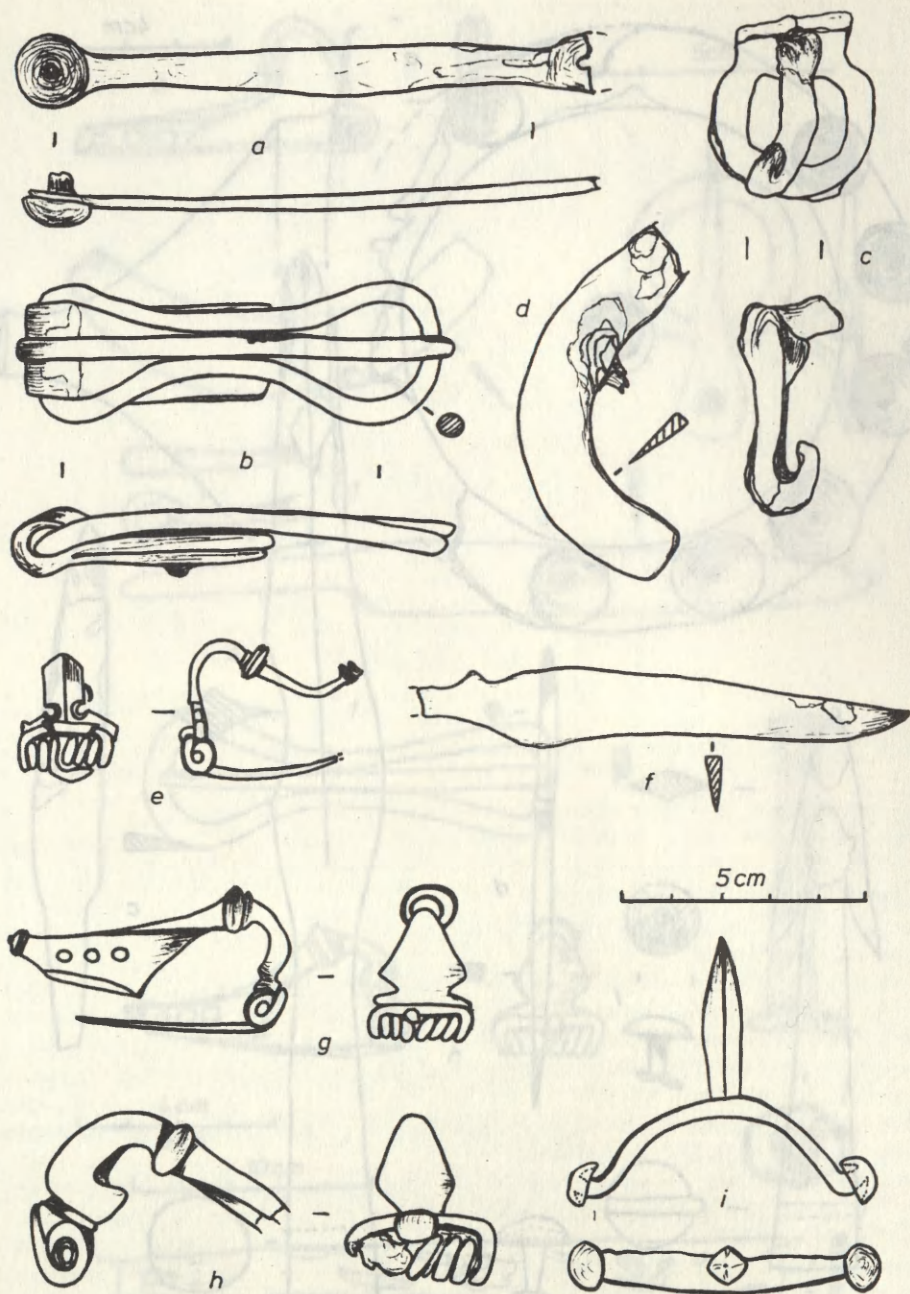
*a-e* – inwentarz grobu 63/81, *f-i* – 9/77, (*a,h* – brąz, pozostałe żelazo)

Grave finds:

*a-e* – 63/81, *f-i* – 9/77; *a,h* – bronze, the rest – iron



Ryc. 4. Modla, woj. ciechanowskie. Inwentarz grobu 53/81. Wszystkie przedmioty z żelaza  
Inventory of grave 53/81. All objects are of iron



Ryc. 5. Modła, woj. ciechanowskie. Pozostałe zabytki:

*a-d* - z grobu 53/81. *e-f* - z grobu 1/77. *g,h* - z grobu 4/77. *i* - z grobu 10/82; *e,g,h* - brąz, pozostałe żelazo

Grave finds:

*a-d* - 53/81, *e,f* - 1/77, *g,h* - 4/77, *i* - 10/82; *e,g,h* - bronze, the rest - iron

całości grobów (wliczając w to okres przejściowy B1/B2; to jest ok. 15%, czyli 40-42 pochówków). W fazie B1 zdecydowanie przeważają groby z jej drugiej, późniejszej części, czyli podfazy B1b. z typowymi dla niej zapinkami A-68.

Natomiast w fazie B2 mamy liczne pochówki tak z wczesnej podfazy B2a, jak i w pełni rozwiniętej. Przeważają raczej te ostatnie z B2b, chociaż znaczna część grobów nie została jeszcze ściślej sklasyfikowana, a wiele trudno jest z braku dobrze datującego materiału przydzielić do którejś z podfaz.

Nieco inaczej rzecz ma się w podokresie późnorzymskim. Na obecnym etapie analiz dotychczasowych wyników badań można stwierdzić, że przeważają pochówki z rozwiniętej fazy podokresu późnorzymskiego (C1b-C2), stanowiące prawie 10% wszystkich grobów, czyli ok. 30. Uwzględniając podfazę C/D i D jest ich ok. 7% więcej, czyli o 20, co daje razem liczbę ok. 50 pochówków.

Początkowa, wczesna faza podokresu późnorzymskiego jest trudno uchwytna na cmentarzysku i zaznacza się około dwudziestoma, niezbyt dobrze datowanymi grobami, z których kilka może jeszcze należeć do fazy przejściowej B2/C1, a niektóre mogą już rozpoczynać okres późnorzymski, czyli fazę C1b. Brak dobrych wyznaczników chronologicznych, szczególnie pozaceramicznych, nie pozwala na precyzyjniejsze podziały. W obydwu podokresach widoczne są wyraźne różnice w liczbie i jakości grobów w poszczególnych fazach, ale też i pewne podobieństwa.

Miejsce grzebalne założono w okresie przedrzymskim w fazie A3, a może w fazie przejściowej A3/B1. W miarę rozwoju osadnictwa, wraz z upływem czasu narasta ilość pochówków, aby w rozwiniętej fazie B osiągnąć liczbę ponad 30 grobów. Cmentarzysko rozwija się z kierunku południowo-wschodniego na północny zachód.

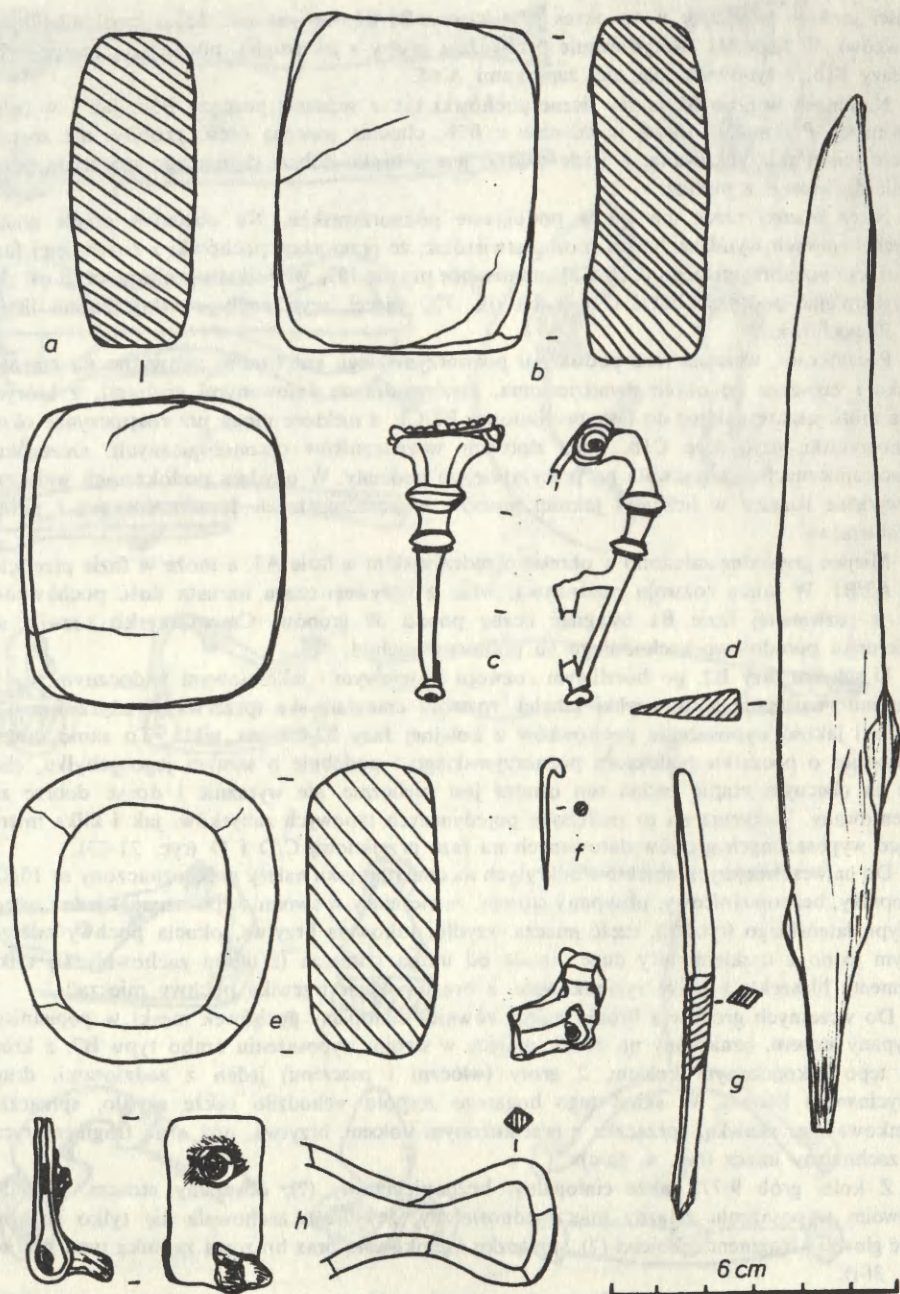
U schyłku fazy B2, po burzliwym rozwoju ilościowym i jakościowym widocznym w wyposażeniu, następuje jakby szybki schyłek rozwoju cmentarzyska (przerwa w użytkowaniu?). Liczba i jakość wyposażenia pochówków z kolejnej fazy B2/C1 jest niska. To samo można powiedzieć o początku podokresu późnorzymskiego i podobnie o samym jego schyłku, chociaż na obecnym etapie badań ten ostatni jest nieliczny, ale wyraźnie i dosyć dobrze zaakcentowany. Wskazują na to znaleziska pojedynczych typowych zabytków, jak i kilka interesująco wyposażonych grobów datowanych na fazę przejściową C/D i D (ryc. 21-23).

Do najwcześniejszych obiektów odkrytych na cmentarzysku należy grób oznaczony nr 10/82, ciałopalny, bezpopielnicowy, obsypany stosem, zawierający w swoim wyposażeniu: jedną ostrogę typu lateńskiego (ryc. 5i), część imacza, szydło, łukowatą brzytwę, okucia pochwy miecza, w tym jedno z uszkiem, nity duże i małe od umba i imacza (z umba zachowały się tylko fragmenty blaszek): a także rynienkowate, z brązu, okucie trzewika pochwy miecza?

Do wczesnych grobów z bronią należy również ciałopalny pochówek męski w popielnicy, obsypany stosem, oznaczony nr. 53/81, mający w swoim wyposażeniu umbo typu B7, z krótkim tępo zakończonym kolcem, 2 grot (włócznie i oszczepu) jeden z zadziorem, drugi z wycinanym liściem. W skład tego bogatego zespołu wchodziło także szydło, sprzączka ósemkowata ze skuwką, sprzączka z przedłużonym kolcem, brzytwa, nóż oraz fragmentarycznie zachowany imacz (ryc. 4, 5a-c).

Z kolei grób 9/77, także ciałopalny, bezpopielnicowy (?), obsypany stosem, posiadał w swoim wyposażeniu żelazny miecz jednosieczny, z którego zachowała się tylko znaczna część głowni i fragment rękojeści (?), sprzączkę ósemkowatą oraz brązową zapinkę typu A67/68 (ryc. 3f-i).

Do wczesnorzymskich zespołów wyposażonych w broń należą groby oznaczone nr. 29/81 i 21/81, obydwa ciałopalne, bezpopielnicowe, obsypane stosem. Pierwszy zawierał kołec żelaznej ostrogi krzesłowatej, nożyk, szydło, ramę sprzączki półkolistej, okucie pochwy miecza, oselkę kamienną, fragment stopionej zapinki z brązu, oraz 6 naczyń glinianych. W drugim grobie (21/81) znaleziono duży nóż-sztylet z okuciem trzonka, sprzączkę ósemkowatą ze skuwką, duże szydło, krzesiwo, dłuśko, oselkę kamienną oraz żelazny liściowaty grocic z tulejką od strzały łuku (ryc. 7b-h).



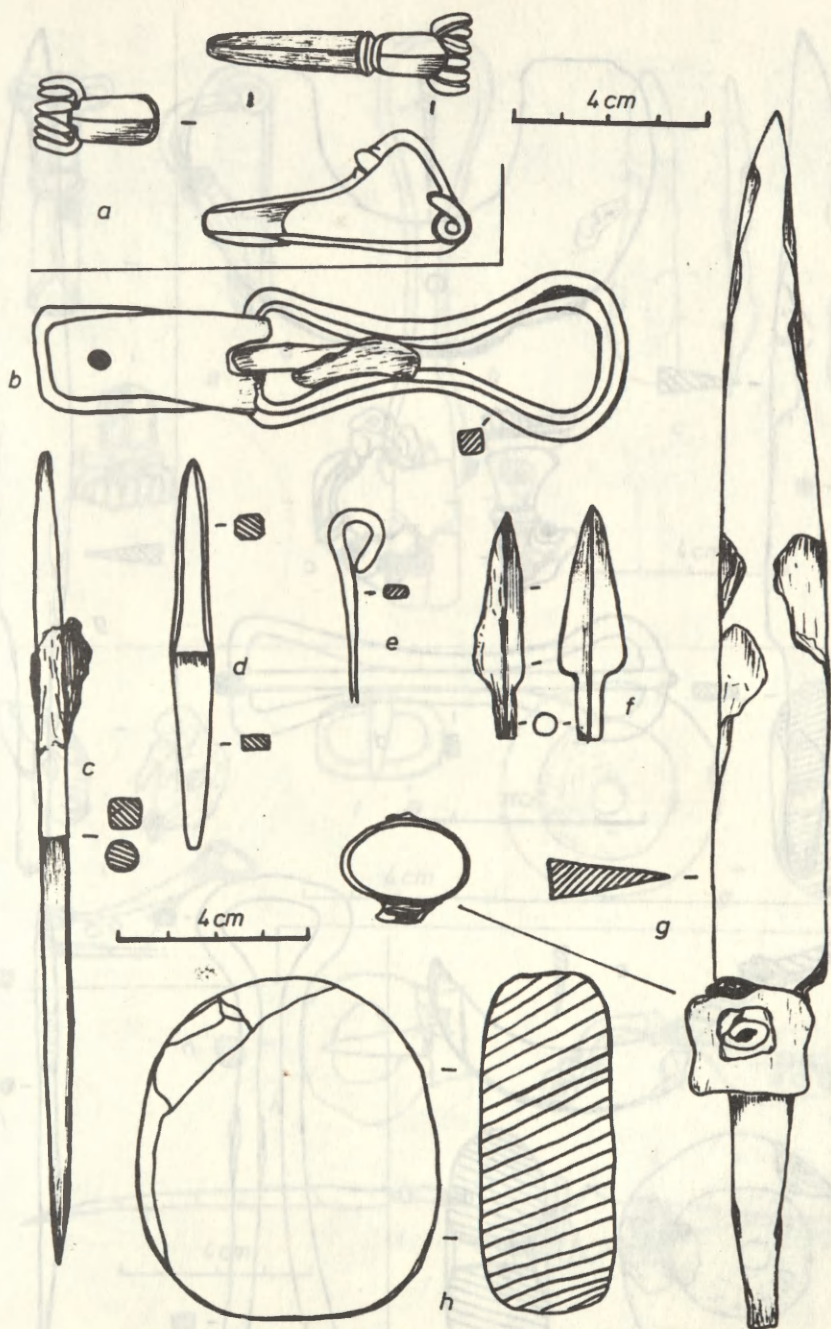
Ryc. 6. Modła, woj. ciechanowskie. Inwentarz grobu 63/77:

*a,b,e* – kamień, *c* – brąz, pozostałe żelazo

Inventory of grave 63/77:

*a,b,e* – stone, *c* – bronze, the rest – iron



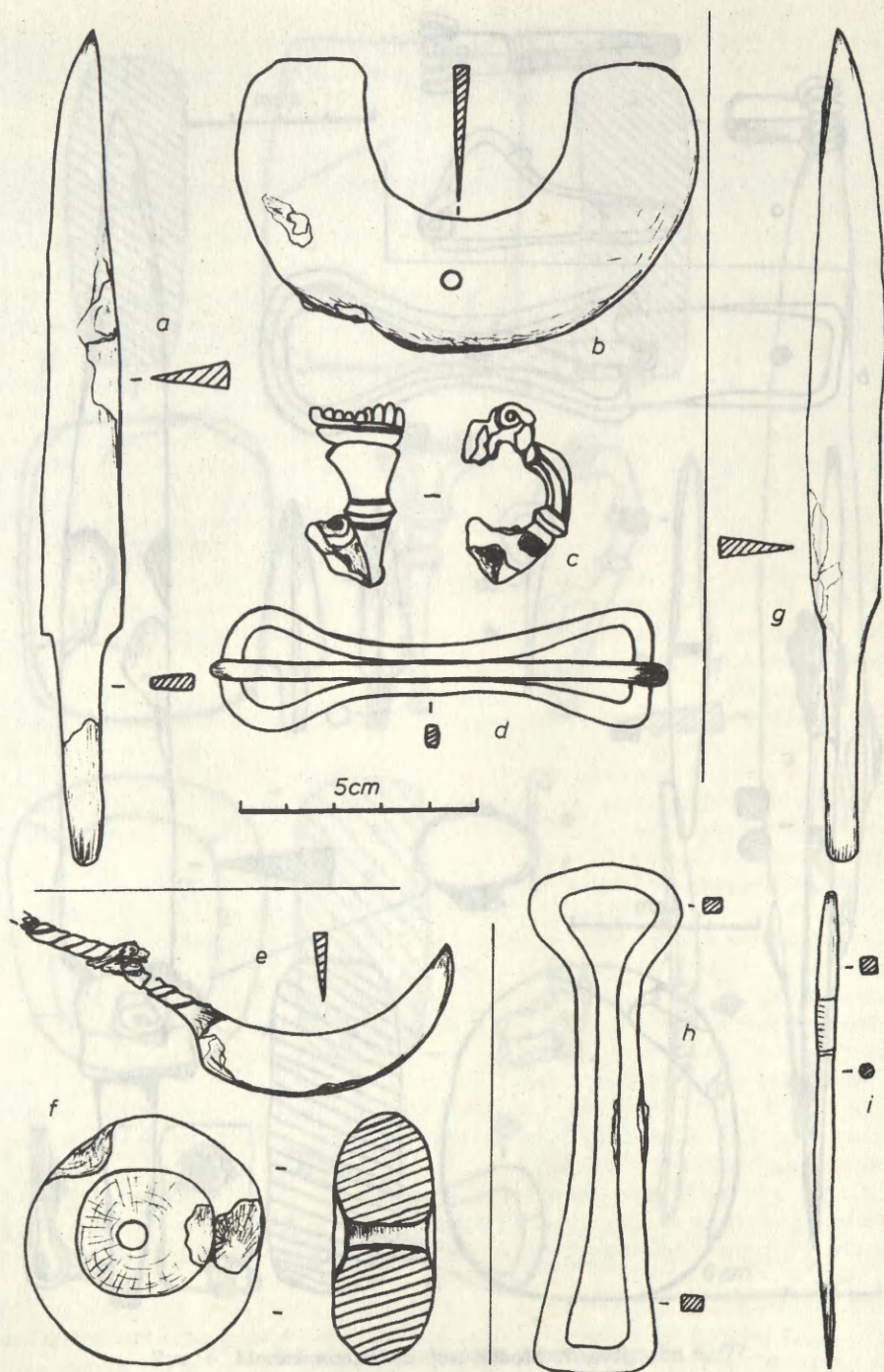


Ryc. 7. Modła, woj. ciechanowskie:

a-h - zabytki z grobów 44/82 i 21/81; h - kamień, pozostałe żelazo

Grave finds:

a-h - 44/82, and 21/81; h - stone, the rest - iron

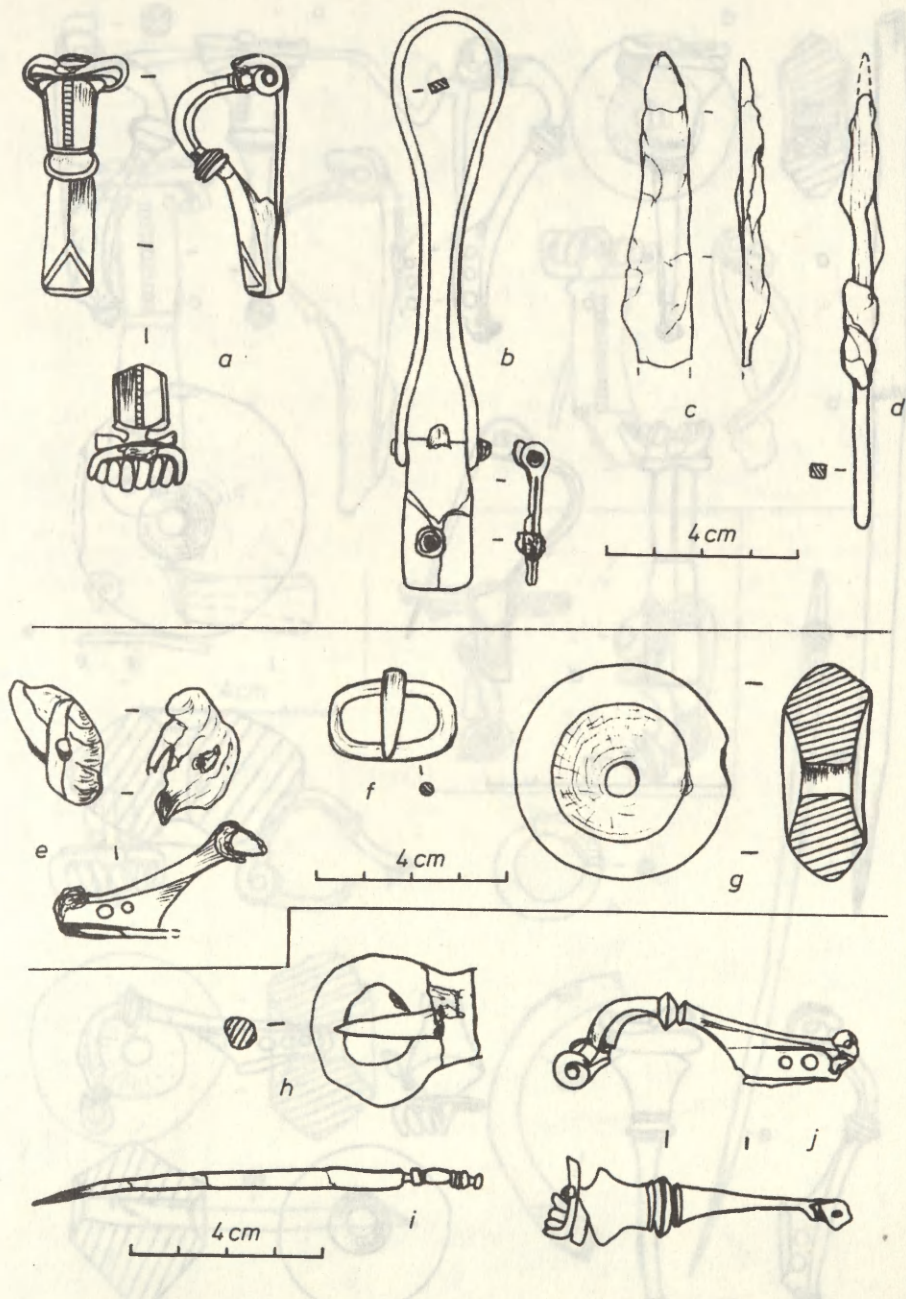


Ryc. 8. Modła, woj. ciechanowskie:

*a-d* – zabytki z grobu 8/81, *e,f* – 9/81, *g-i* – 24/82; *c* – brąz, *f* – glina, pozostałe żelazo

Grave finds:

*a-d* – 8/81, *e,f* – 9/81, *g-i* – 24/82; *c* – bronze, *f* – clay, the rest – iron

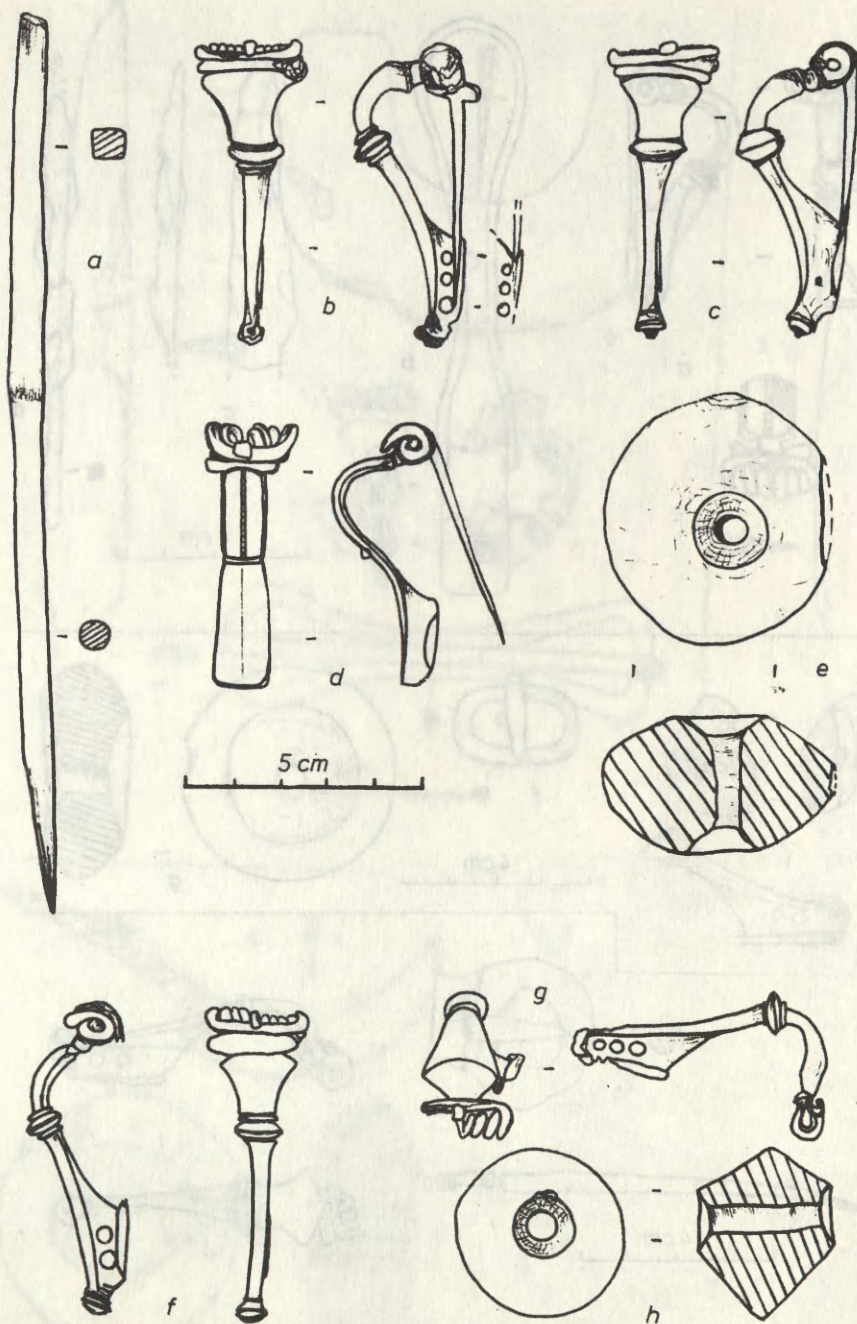


Ryc. 9. Modła, woj. ciechanowskie, zabytki z grobów:

*a-d* - 45/82, *e-g* - 30/81, *h-j* - 13/81; *a,e,f,j* - brąz, *g* - glina, *i* - kość, pozostałe żelazo

Grave finds:

*a-d* - 45/82, *e-g* - 30/81, *h-j* - 13/81; *a,e,f,j* - bronze, *g* - clay, *i* - bone, the rest - iron

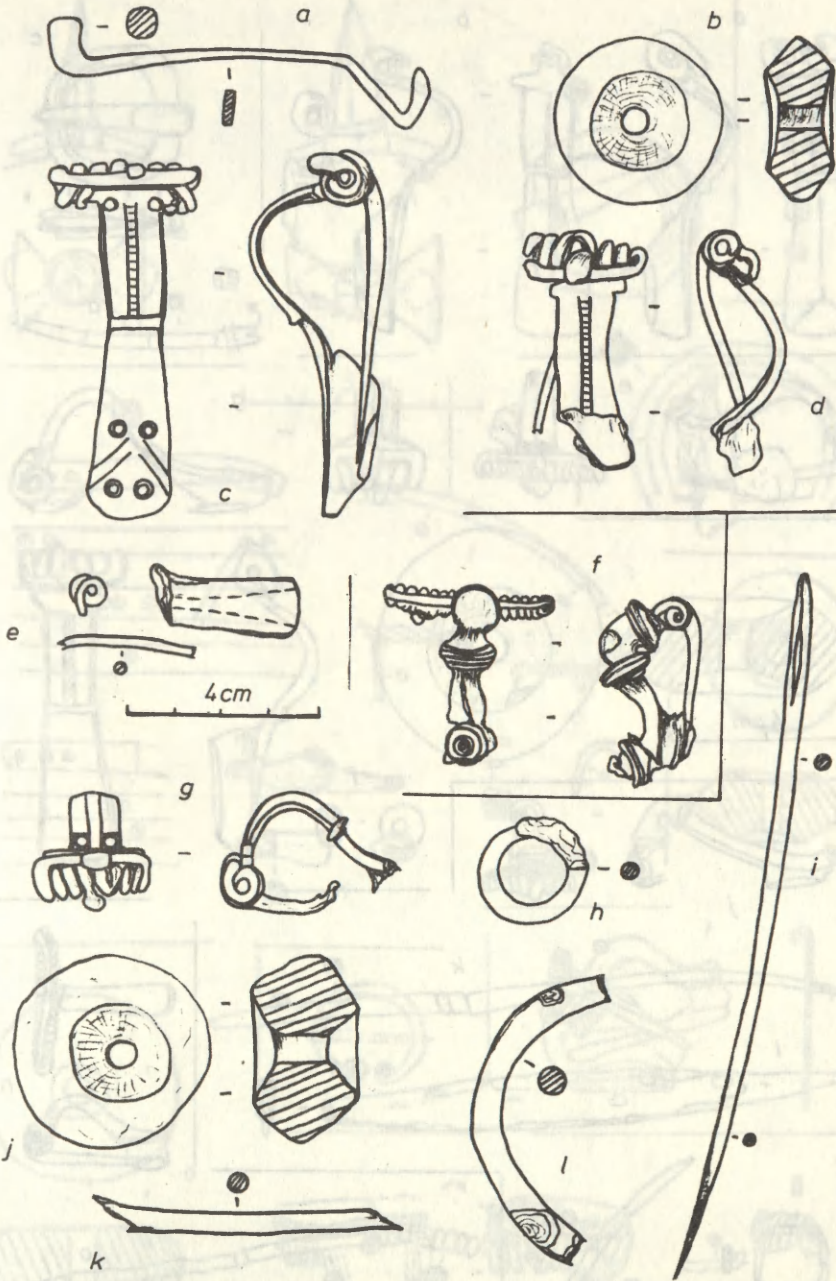


Ryc. 10. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

*a-e* - 24/79, *f-h* - 58/77; *a* - żelazo, *b-d,f,g* - brąz, *e,h* - glina

Grave finds:

*a-e* - 24/79, *f-h* - 58/77; *b-d,f,g* - bronze, *a* - iron, *e,h* - clay

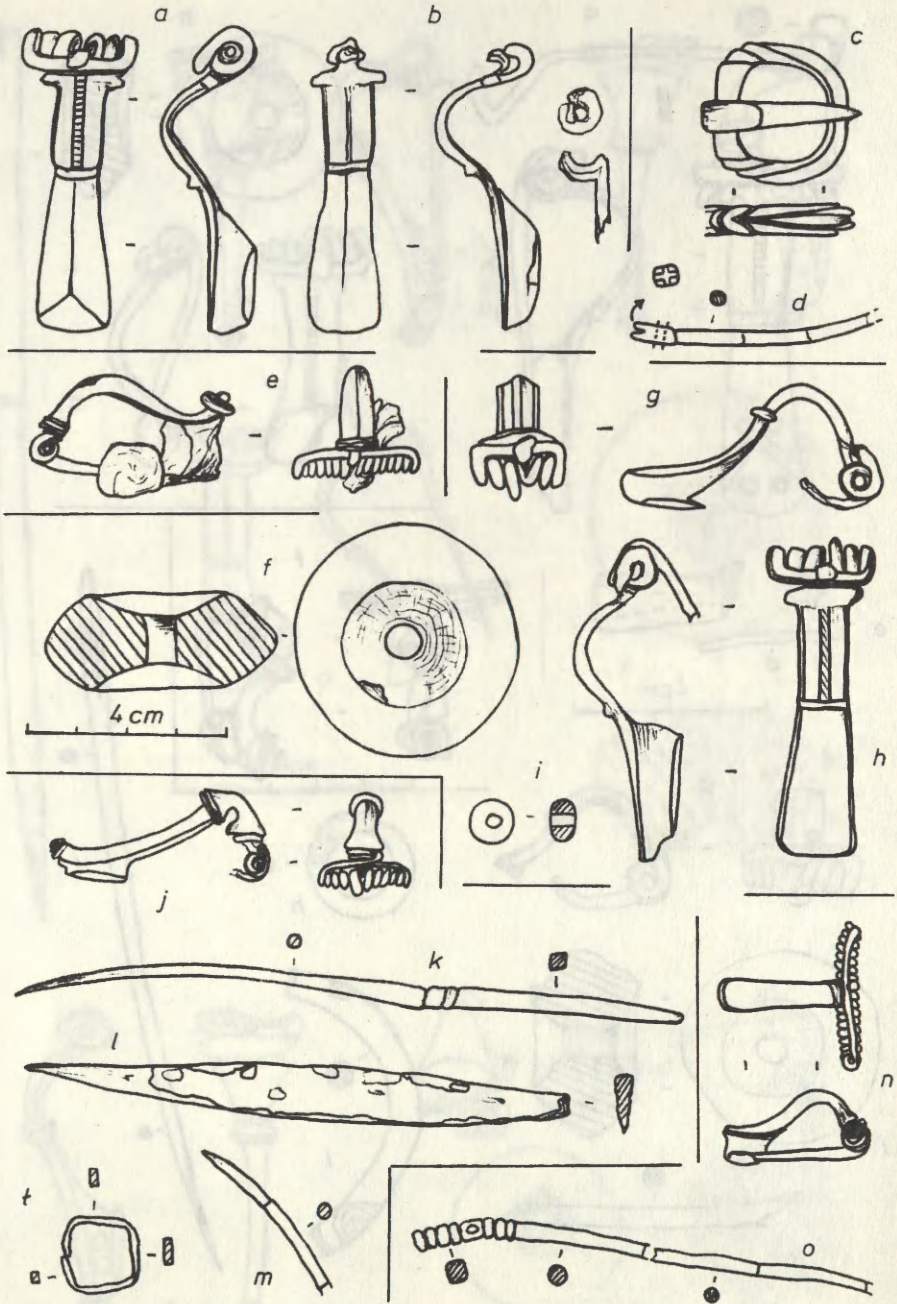


Ryc. 11. Modla, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

*a-e* - 32/78, *f* - 13/81, *g-l* - 56/77; *c-e,g,k,l* - brąz, *a,f,h,i* - żelazo, *b,j* - glina

Grave finds:

*a-e* - 32/78, *f* - 13/81, *g-l* - 56/77; *c-e,g,k,l* - bronze, *a,f,h,i* - iron, *b,j* - clay

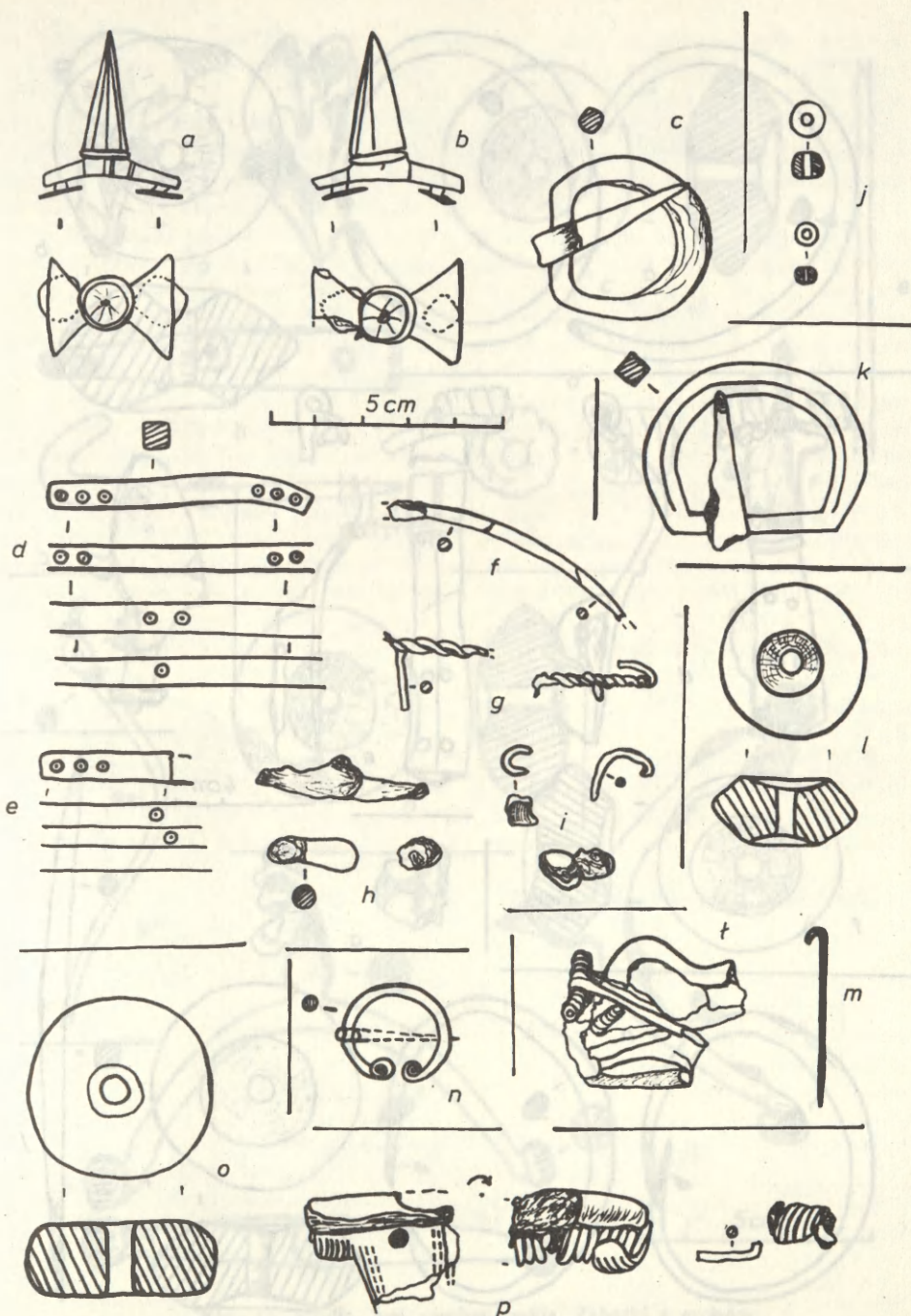


Ryc. 12. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

*a,b* - 27/81, *c,d* - 12/80, *e* - 42/77, *f-i* - 59/77, *j-m* - 30/77, *n,o* - 15/79; *a,b,g,h,n* - brąz, *c,e,j-m* - żelazo, *d,o* - Kość, *f,i* - glina

Grave finds:

*a,l* - 27/81, *c,d* - 12/80, *e* - 42/77, *f-i* - 59/77, *j-m* - 30/77, *n-o* - 15/79; *a,b,g,h,n* - bronze, *c,e,i-m* - iron, *d,o* - bone, *f,i* - clay

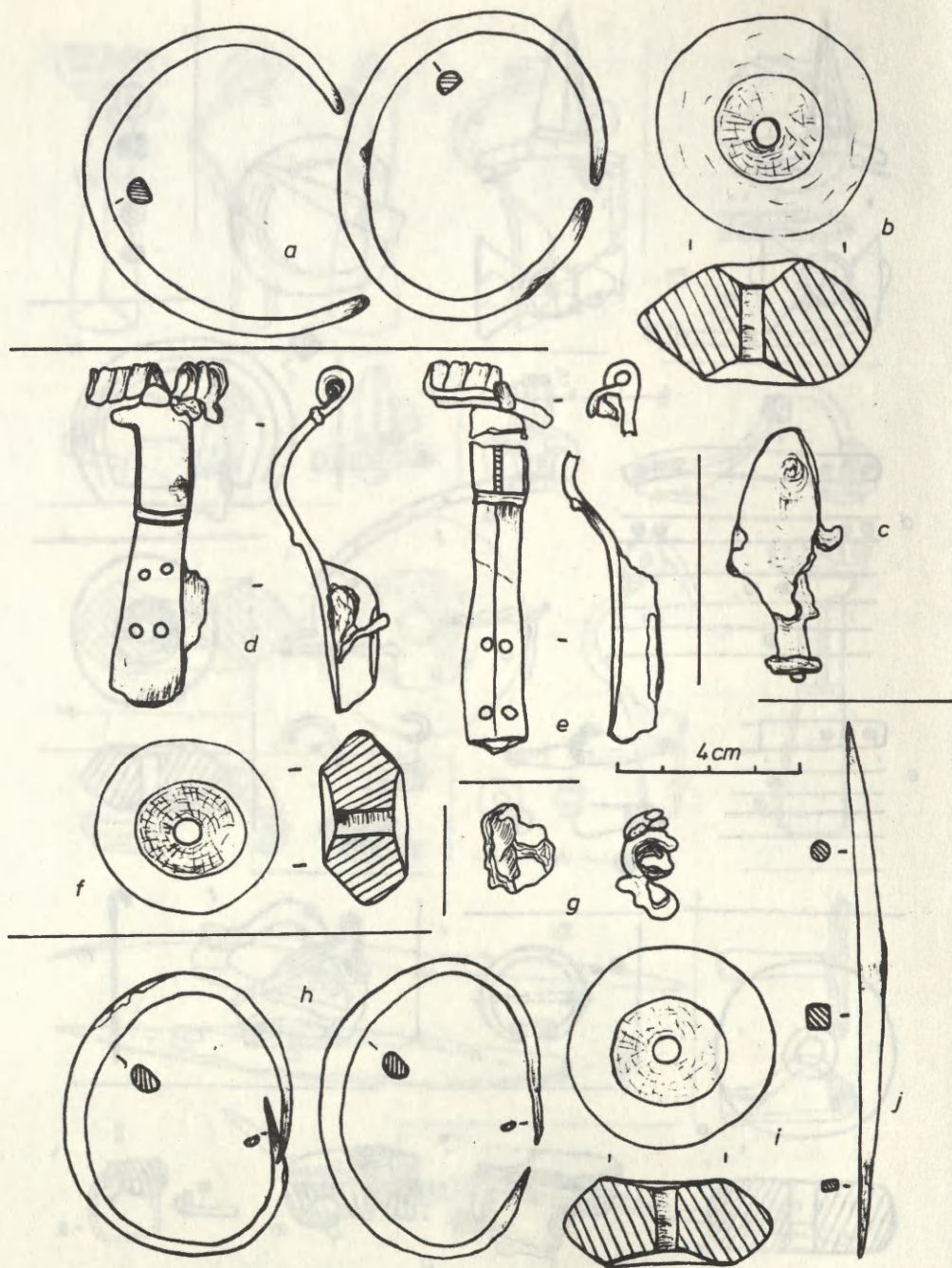


Ryc. 13. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

*a-i* - 14/80, *j* - 26/77, *k* - 26/80, *l-m* - 48/77, *n* - 27/77, *o, t* - 49/82, *a-c, k, l, n* - żelazo, *d-f* - kość, *j* - szkło, *l, o* - glina, *g-i, p* - brąz

## Grave finds:

*a-i* - 14/80, *j* - 26/77, *k* - 26/80, *l-m* - 47/77, *n* - 27/77, *o, t* - 49/82; *a-c, k, l, n* - iron, *d, e, f* - bone, *j* - glass, *l, o* - clay, *g-i, p* - bronze

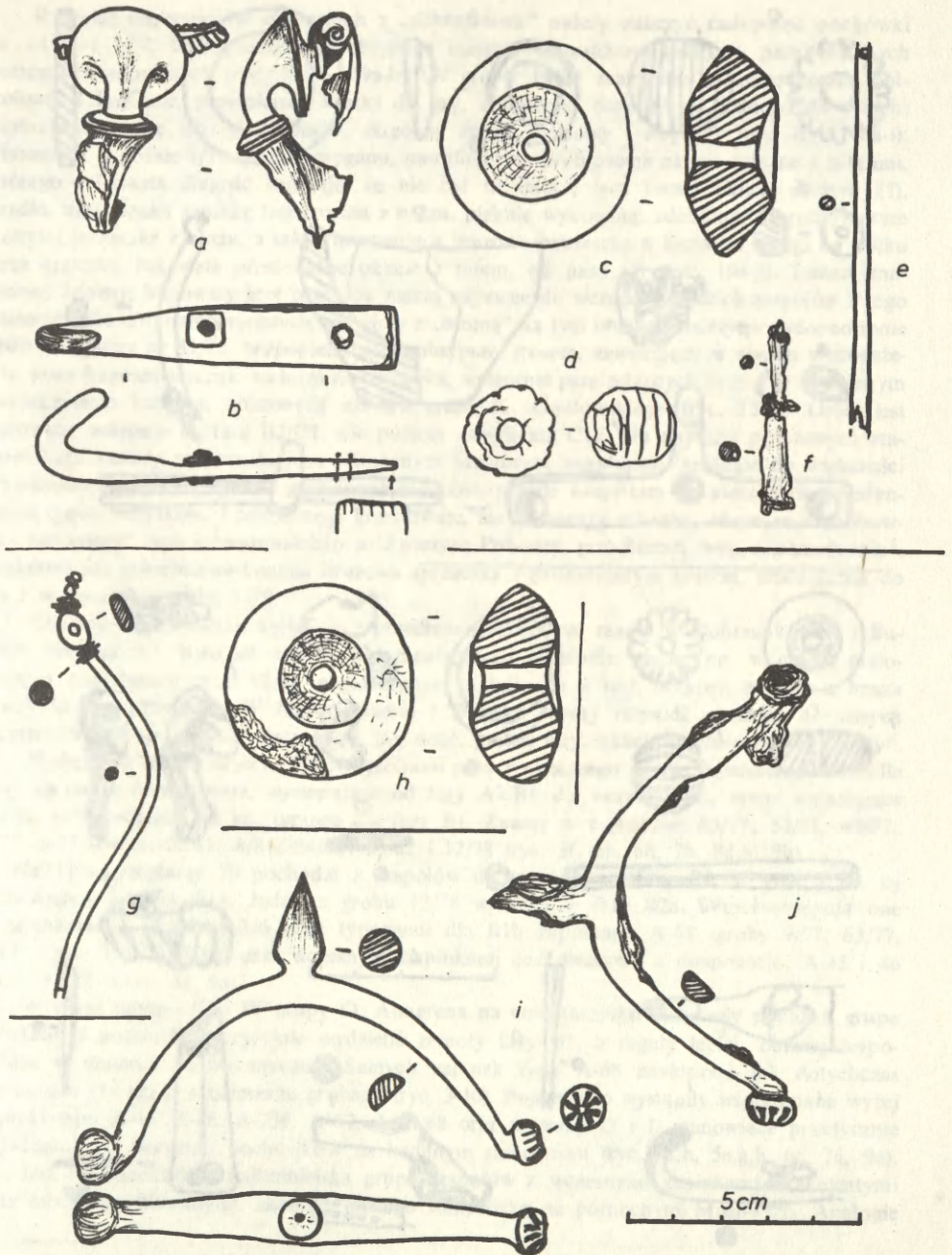


Ryc. 14. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:  
*a-c* - 14/82, *d-f* - 17/80, *g-j* - 27/79; *a,h,j* - żelazo, *b,f,i* - glina, *c-e,g* - brąz.

Grave finds:

*a-c* - 14/82, *d-f* - 17/80, *g-j* - 27/79; *a,h* - iron, *b,f,i* - clay, *c-e,g* - bronze





Ryc. 15. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

*a-f* - 4/82, *g,h* - 3/82, *i* - 31/82; *a,f,g* - brąz, *b,e,i,j* - żelazo, *c,h* - glina, *d* - szkło

Grave finds:

*a-f* - 4/82, *g,h* - 3/82, *i,j* - 31/82; *a,f,g* - bronze, *b,e,i,j* - iron, *c,h* - clay, *d* - glass



Ryc. 16. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

*a-h* - 9/78, *i-r* - 17/79; *a,j* - szkło; *b,c,f,l,n* - żelazo; *d,g,i* - glina; *e,h,k,l,m,o-r* - brąz

Grave finds:

*a-b* - 9/87, *i-r* - 17/79; *i,j* - glass; *b,c,f,l,n* - iron; *d,g,i* - clay; *e,h,k,l,m,o-r* - bronze

Również do zespołów grobowych z „uzbrojeniem” należy zaliczyć ciałopalne pochówki nr 14/80 i 1/79, bezpopielnicowe, obsypane stosem, wyposażone każdy w parę żelaznych ostróg krzesłkowatych (ryc. 13a-b, 19a-b). W grobie 14/80 znaleziono także sprzączkę półkolistą, 2 kościane, prostokątne kostki do gry, oznaczone oczkami od jednego do trzech; uszkodzoną szpilę lub igłę z brązu, skręcony drucik brązowy i stopiony brąz (ryc. 13a-i). Natomiast w grobie 1/79, poza ostrogami, natrafiono na profilowane okucie żelazne z nitkami, którego całkowita długość sugeruje, że nie był to imacz, lecz raczej okucie skrzyni (?), szydło, uszkodzoną zapinkę trąbkowatą z brązu, pięknie wykonaną, zdobioną, z profilowanym kolcem, sprzączkę z brązu, a także interesującą brązową zawieszkę w kształcie omegi na kółku oraz brązowe, łukowate prostokątne okucie z nitem, od pasa (?) (ryc. 19a-g). Luźno znaleziony żelazny, liściowaty grot oszczepu należy zapewne do wczesnorzymskich zespołów z tego cmentarzyska. Do najpóźniejszych zespołów z „bronią” na tym obiekcie należy prawdopodobnie grób ciałopalny nr 31/82, bezpopielnicowy, obsypany stosem, zawierający w swoim wyposażeniu, poza fragmentarycznie zachowaną ceramiką, wyłącznie parę żelaznych ostróg ze zdobionym zakończeniem kabląka, zbliżonych do 5/6 grupy K. Godłowskiego (ryc. 15i,j). Grób jest datowany wstępnie na fazę B2/C1, nie później jednak niż C1a. Na najbliższych położonych stanowiskach kultury przeworskiej na północnym Mazowszu znajdujemy analogie do większości wymienionych wyżej zespołów grobowych z bronią, przede wszystkim do niektórych pojedynczych typów zabytków. I tak ostrogi krzesłowate, ale wykonane z brązu, znane są z grobowca „książęcego” typu lubieszewskiego ze Zgliczyna-Pobodzy, gm. Biezuń, woj. ciechanowskie<sup>3</sup>, podobnie jak misternie wykonana brązowa sprzączka z profilowanym kolcem, analogiczna do tej z wyposażenia grobu 1/79.

Analogie do sprzączek kolistych z przedłużonym kolcem mamy w Dobrzankowie<sup>4</sup> i Budach Garlińskich<sup>5</sup>. Było ich zresztą na cmentarzysku w Modle więcej, np. w grobie ciałopalnym, popielnicowym nr 63/81, wyposażonym dodatkowo w nóż, brzytwę, zapinkę z brązu grupy O oraz krzesiwo. W Dobrzankowie i Stupsku mamy również analogie do innych elementów uzbrojenia, poza ostrogami, jak noże, umba, nity, okucia pochew mieczy, grot<sup>6</sup>.

Najbardziej charakterystycznymi zapięciami pasa z wczesnego okresu rzymskiego w Modle były sprzączki ósemkowate, występujące od fazy A3/B1 do wczesnej B2, nieco zmieniające formę na przestrzeni stu lat, typowe dla fazy B1. Znamy je z grobów: 63/77; 53/81; 45/82; 9/77, 3/77 (dwie); 21/81; 8/81; 24/82; 33/82 i 12/78 (ryc. 3f, 5b, 6h, 7b, 8d,h, 9b).

Na 11 egzemplarzy 10 pochodzi z zespołów datowanych na fazę B1, w tym 3 na jej wczesniejszy odcinek B1a. Jedna z grobu 12/78 wchodzi w fazę B2a. Współwystępują one z zapinkami A 67/68, A-236 oraz typowymi dla B1b zapinkami A-68 (groby 9/77, 63/77, 8/81 – ryc. 3, 5, 6, 8-10) oraz wczesnymi zapinkami oczkowatymi, a mianowicie: A-45 i 46 (grób 45/82 – ryc. 5e, 9a).

Wczesne zapinki III i IV grupy O. Almgrena na cmentarzysku stanowiły pokaźną grupę zabytków i pozwoliły precyzyjnie wydzielić zespoły fazy B1, z reguły lepiej, obficie wyposażone w materiał pozaceramiczny. Samych zapinek typu A-68 znaleziono jak dotychczas kilkanaście (14 egz.), w dziesięciu grobach (ryc. 3-10). Pojedynczo wystąpiły wspomniane wyżej zapinki typu A-45, A-46, A-236, A-67, A-67/68 oraz z grupy O i I, stanowiące praktycznie najwcześniejszy horyzont pochówków na badanym stanowisku (ryc. 3a,h, 5e,g,h, 6c, 7a, 9a).

Jest to jednocześnie najliczniejsza grupa zespołów z wczesnymi zapinkami oczkowatymi oraz mocno profilowanymi, znana z jednego stanowiska na północnym Mazowszu. Analogie

<sup>3</sup> A. Grzymkowski, „Książę” z Mazowsza, „Z otchłani wieków”, 1979, z. 3, s. 198-199.

<sup>4</sup> J. Okulicz, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Dobrzankowo, pow. Przasnysz*, Mat. SiW, t. 1: 1971, s. 150, ryc. 37c.

<sup>5</sup> A. Grzymkowski, *Grób wojownika z przelomu er w Budach Garlińskich, gm. Szydłowo, woj. ciechanowskie*, WA, t. 49: 1984.

<sup>6</sup> A. Niewęglowski, J. Okulicz, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w miejscowości Stupsk-Kolonia*, WA, t. 30: 1964, z. 3-4, s. 274-278; Okulicz, *Cmentarzysko...*, s. 150, 164, ryc. 47f.



Ryc. 17. Modła, woj. ciechanowskie. Inwentarz grobu 16/79;

*a,b,g,k,m* – brąz, *c,f,h,i,p,u* – żelazo, *j,n,o* – glina, *s,t* – szkło, *r* – kość

Inventory of grave 16/79;

*a,b,g,k,m* – bronze, *c,f,h,i,p,u* – iron, *i,n,o* – clay, *s,t* – glass, *r* – bone

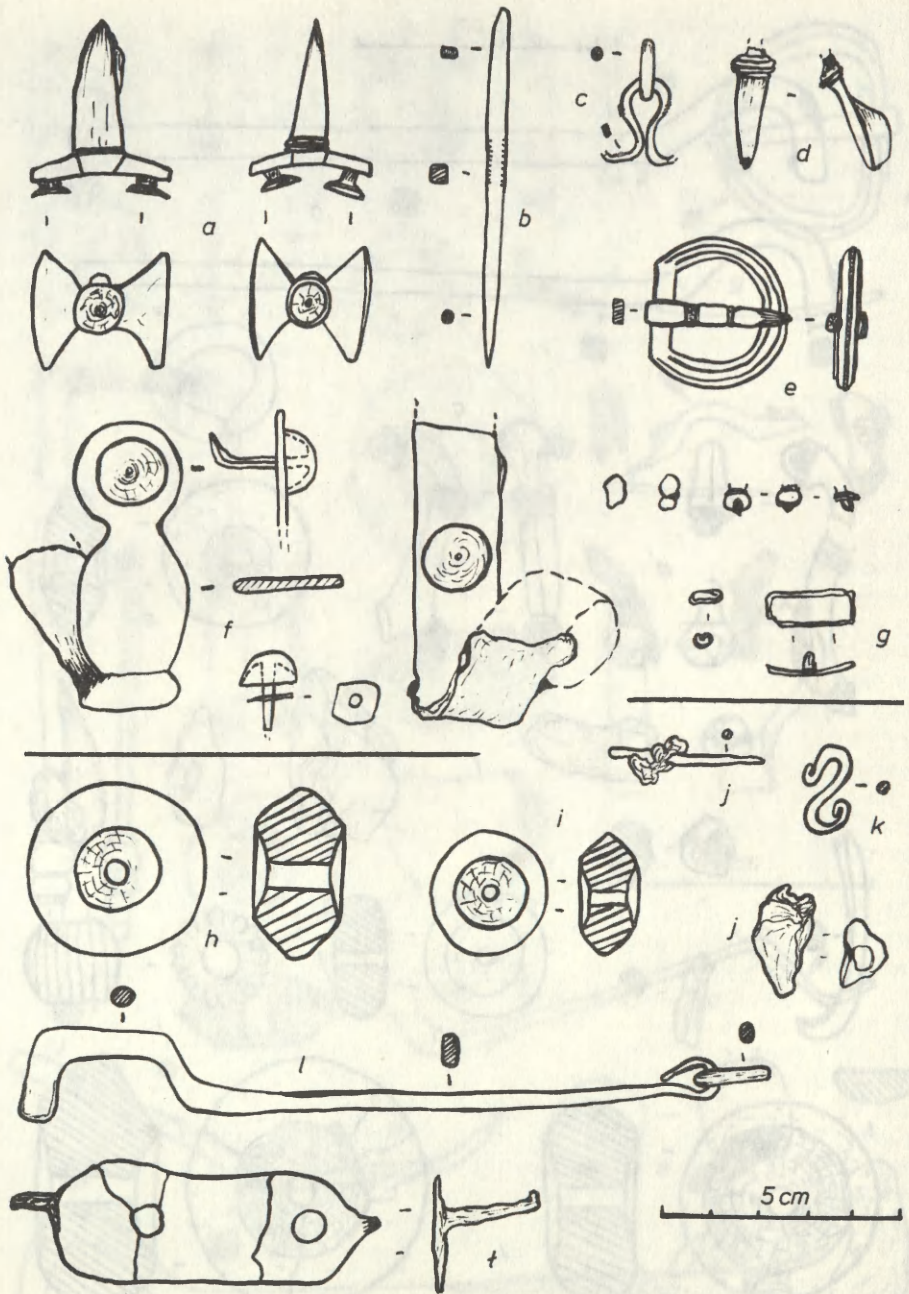


Ryc. 18. Modla, woj. ciechanowskie. Inwentarz grobu 19/79:

*a* – żelazo, *b, c, g* – brąz, *d* – srebro, *e, h, j* – glina, *f, i* – szkło

Inventory of grave 19/79;

*a* – iron, *b, c, g* – bronze, *d* – silver, *e, h, j* – clay, *f, i* – glass

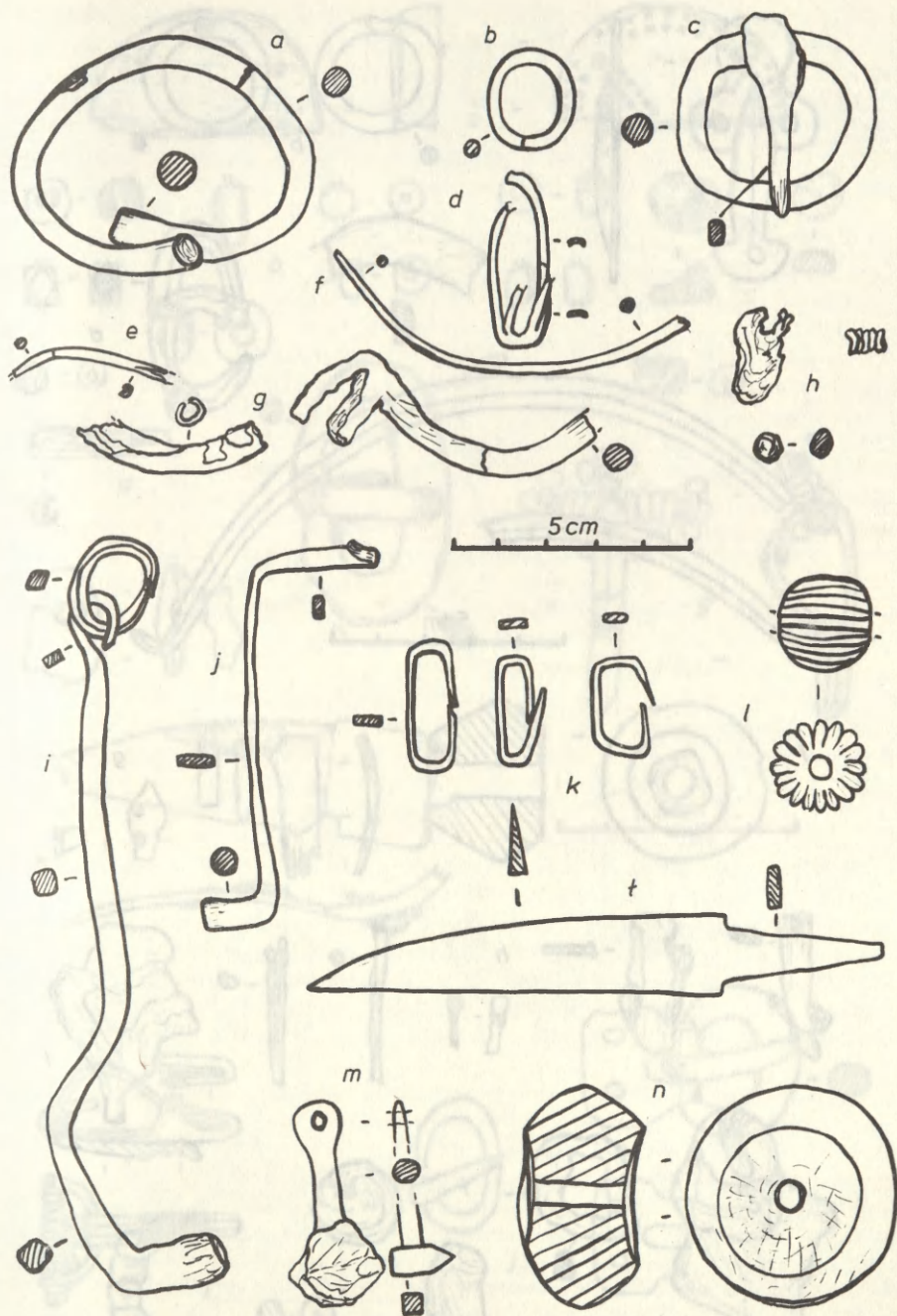


Ryc. 19. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

a-g - 1/79, h-i - 55/77; a,b,f,l,i - żelazo, h,i - glina, pozostałe brąz

Grave finds:

a-g - 1/79, h-i - 55/77; a,b,f,l,i - iron, h,i - clay, the rest - bronze

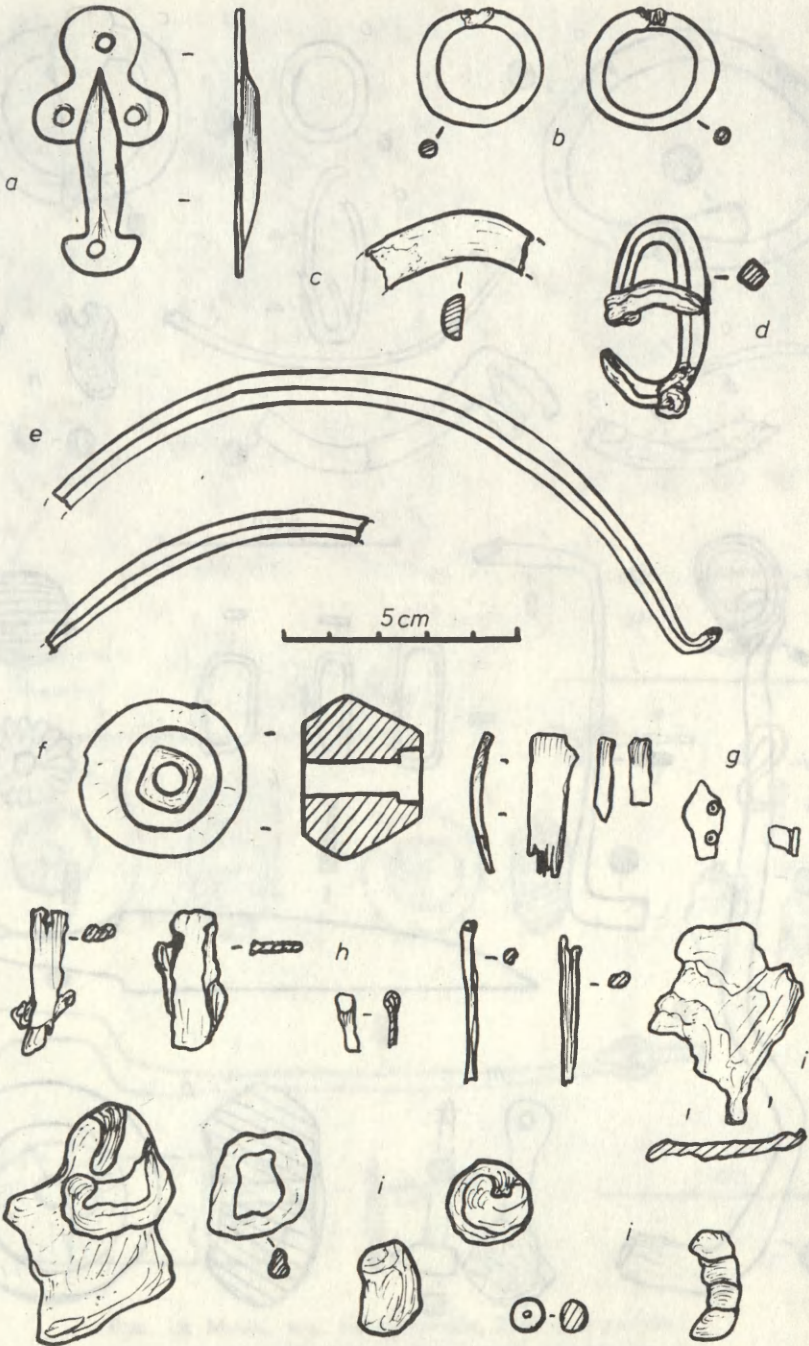


Ryc. 20. Modła, woj. ciechanowskie. Inwentarz grobu 3/79:

*a, b, d, h* – brąz, *l* – szkło, *n* – glina, pozostałe żelazo

Inventory of grave 3/79:

*a, b, d, h* – bronze, *l* – glass, *n* – clay, the rest – iron

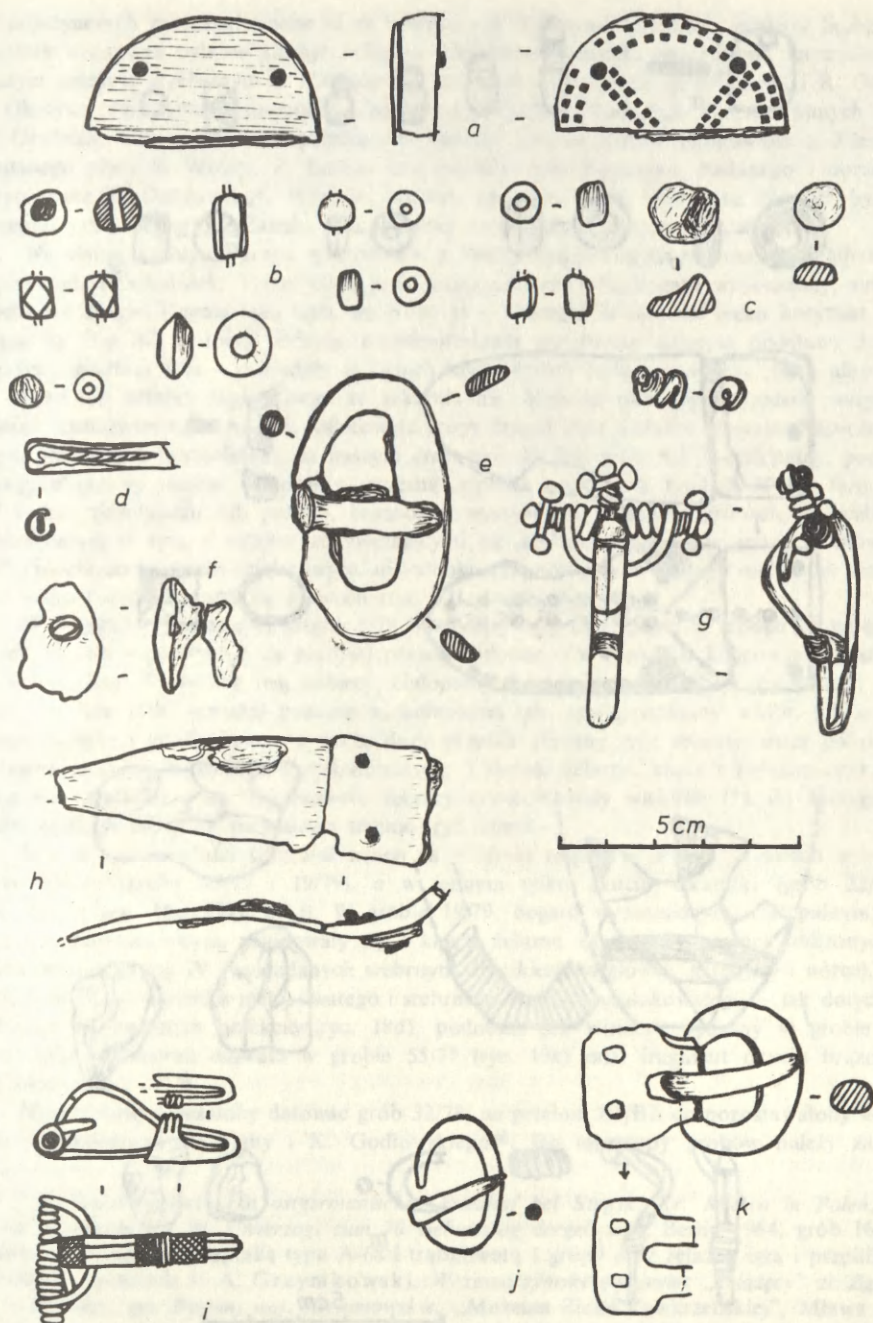


Ryc. 21. Modła, woj. ciechanowskie. Inwentarz grobu 18/82:  
*b* – srebro, *f* – glina, *g* – kość i róg, *c, i* – masa szklana i szkło, pozostałe brąz

Inventory of grave 18/82:

*l* – silver, *f* – clay *g* – bone and horn, *c, i* – glass paste and glass, the rest – bronze



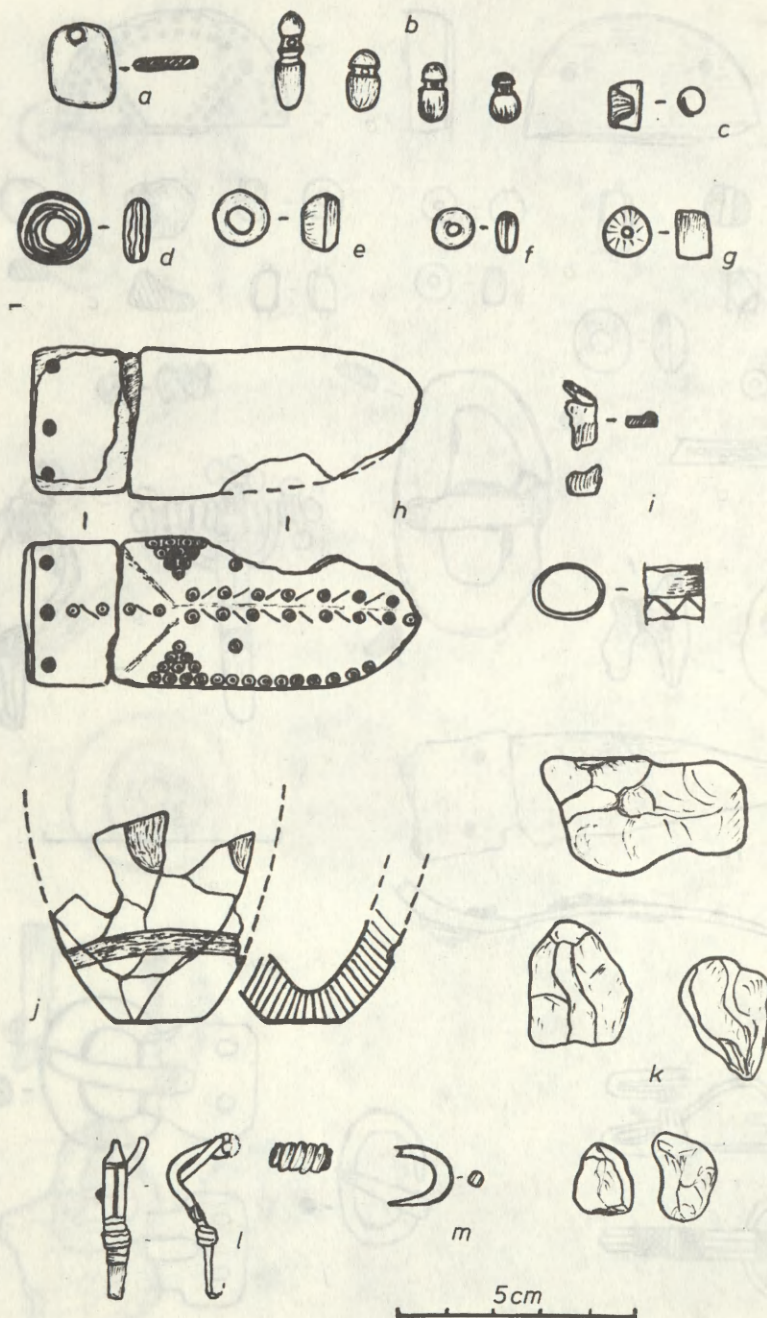


Ryc. 22. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

*a-h* - 28/81. *i* - 38/81, *j,k* - 11/81: *a,d* - kość i róg, *b* - szkło, *c,e,f,i* - żelazo, pozostałe brąz

Grave finds:

*a-h* - 28/81. *i* - 38/81. *j,k* - 11/81: *a,d* - bone and horn, *b* - glass, *c,e,f,i* - iron, the rest - bronze



Ryc. 23. Modła, woj. ciechanowskie. Zabytki z grobów:

*a-g* - 53/82, *h,i* - 65/81, *j-m* - 64/81; *a,b* = bursztyn, *c,h,i,l,m* - brąz, pozostałe szkło

Grave finds:

*a-g* - 53/82, *h,i* - 65/81, *j-m* - 64/81; *a,b* - amber, *c,h,i,l,m* - bronze, the rest - glass

w pojedynczych zabytkach znane są ze Stupska czy Zgliczyna-Pobodzy<sup>7</sup>. Większa liczba tych zapinek notowana była w niezbyt odległym nidzickim skupieniu osadniczym, szczególnie na dużym obiekcie grzebalnym w Niedanowie, badanym i opracowanym przez W. i R. Odójów z Olsztyna. Pojedyncze egzemplarze znane są z Gródek, badanych i opracowanych przez J. Okulicza, oraz z terenów położonych bardziej na wschód, a mianowicie z Kleszewa, badanego przez S. Woydę, Z. Leman czy ostatnio z Kamięńczyka, badanego i opracowanego przez T. Dąbrowską<sup>8</sup>. Wczesne zapinki, np. typu A-68, notowane również były na cmentarzysku w Garlinie-Zalesiu oraz bardziej na południe położonym Kołozębiu<sup>9</sup>.

Na uwagę zasługuje grupa pochówków z Modły wyposażonych w bransolety lub klucze i pozostałości szkatulek. Tylko jeden grób, oznaczony nr 3/79, bogato wyposażony, zawierał i jedno, i drugie. Reguła była taka, że groby te – tworzące w zasadzie jeden horyzont datowany na fazę B2, z dosyć obfitym, niejednorodnym materiałem dającym podstawy do wydzielenia podfazy B2a – posiadały w swoich inwentarzach bądź bransolety: jedną albo dwie (z brązu lub żelaza), bądź klucze ze szkatułkami. Materiał datujący to przede wszystkim zapinki oczkowe typu A57/58, trąbkowate grupy drugiej oraz niektóre esowate. Najwcześniejszym zespołem z bransoletami na naszym cmentarzysku jest grób 56/77, ciałopalny, popielnicowy, obsypany stosem, datowany wczesną zapinką oczkową typu A-51 na fazę B1b. W sumie, pojedynczo lub parami, bransolety wystąpiły w jedenastu grobach, w liczbie 16 egzemplarzy, w tym 4 żelazne ze zwięzającymi się końcami. Wszystkie (poza pochówkiem 3/79) należą do bransolet sztabkowych, niejednokrotnie zdobionych rzędami nakłuć na prostych lub lekko rozszerzających się końcach (ryc. 111, 14a,h, 16p, 20a,g).

W bogato wyposażonym grobie 3/79 bransolety były dęte, puste w środku na całej długości (?), lub – co wydaje się bardziej prawdopodobne – w częściach końcowych, poszerzonych (ryc. 20g). Pochówek ten, kobiecy, ciałopalny, bezpopielnicowy, obsypany stosem, datowany na fazę B2b, zawierał ponadto niekompletną igłę, szpilę, opasany wisior, kółko, stopioną zapinkę i grudki brązu, a także duży przęślik gliniany, nóż żelazny, dużą półokrągłą sprzączkę żelazną, 8 paciorków melonowatych, 3 skuwki żelazne, klucz z kółkiem oraz sprężynę od szkatułki; a co najciekawsze żelazny młoteczkowaty wisior (?), do którego nie znam analogii nie tylko na naszym terenie (ryc. 20m).

Klucze i pozostałości szkatulek znane są z ośmiu zespołów, w tym w dwóch wystąpiły tylko klucze (groby 45/77 i 19/79), a w jednym tylko okucia szkatułki (grób 32/78 – ryc. 11a, 17p,u, 18a, 19,i, 20i,j). W grobie 19/79, bogato wyposażonym, ciałopalnym, czystym, bezpopielnicowym, znajdowały się 2 klucze żelazne, obok pary zapinek zbliżonych do trąbkowatych grupy IV (wykładanych srebrnym drucikiem na główce, grzebyku i nóżce), czterech przęślików, paciorka melonowatego i srebrnego wisiora gruszkowatego – jak dotychczas jedynego na badanym obiekcie (ryc. 18d), podobnie jak wisior opasany w grobie 3/79 (ryc. 20d) i klamerka esowata w grobie 55/77 (ryc. 19k) oraz fragment okucia brązowego lub bransolety?

Najwcześniej należałoby datować grób 32/78, na przełom B1/B2, co pozostawałoby w zgodzie z ustaleniami T. Liana i K. Godłowskiego<sup>10</sup>. Do tej grupy grobów należy zaliczyć

<sup>7</sup> E. Reinbacher, *Ein ostgermanischer Friedhof bei Stupsk, Kr. Mława in Polen*. [w:] *Varia Archaeologica W. Unverzagt zum 70 Geburtstag dargebracht*, Berlin 1964, grób 16, popielnicowy, kobiecy, z zapinką typu A-68 i trąbkowatą I grupy oraz żelazną igłą i przęślikiem, s. 148-161, załącznik 1; A. Grzymkowski, *Wczesnorzymski grobowiec „książęcy” ze Zgliczyna – Pobodzy, gm. Bieżun, woj. ciechanowskie*, „Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej”, Mława 1984.

<sup>8</sup> A. Niewęglowski, *Mazowsze na przełomie er*, Wrocław 1972, s. 238, 240, 245, 247, 267, 268, 295-296 i mapa 4. Tam dalsza literatura. T. Dąbrowska, A. Pozarzycka-Urbańska, *Wyniki prac wykopaliskowych na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kamięńczyku, gm. Wyszaków, woj. Ostrołęka*, Spraw. Arch., t. 30: 1978, s. 151-173, 174.

<sup>9</sup> Niewęglowski, *Mazowsze...*, s. 295, 296.

<sup>10</sup> T. Liana, *Kształtowanie się stylu B1 w kulturze przeworskiej*, „Prace Archeologiczne”, 1976, z. 22, s. 140; K. Godłowski, *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku*, cz. II, Mat. SiW, t. 4, s. 97-98, 109.



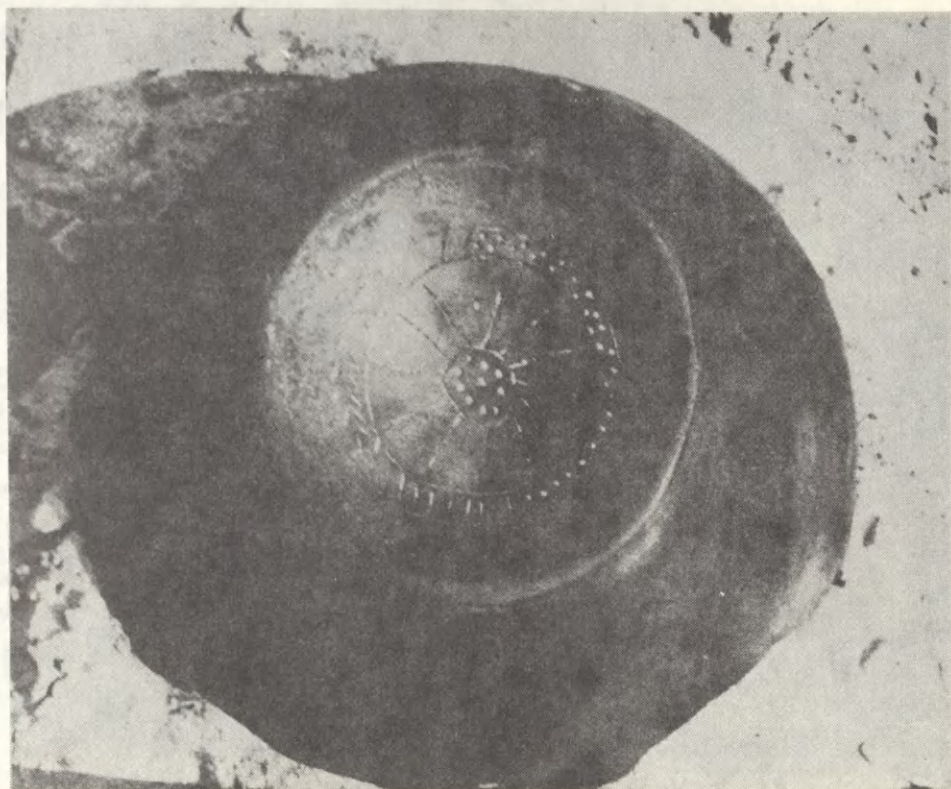
Ryc. 24. Modła, woj. ciechanowskie. Grób 24/82 – popielnicowy

Urn grave no 24/82

3 ciałopalne, bezpopielnicowe pochówki kobiece z żelaznymi klamrami hakowymi, stanowiącymi zapięcie pasa, w tym jedna duża, poprzeczna, łączona na 3 nity (grób 9/78 – ryc. 16f,n, 15b). Dwa z nich zostały włączone wcześniej do tej grupy zespołów przez występowanie w ich inwentarzu bransolet. Trzeci, oznaczony nr 4/82, czysty, wyposażony w dużą, uszkodzoną zapinkę brązową, trąbkowatą I grupy, oraz poza hakowym zapięciem pasa w przęślik gliniany, paciorek melonowaty, dużą igłę żelazną i stopiony brąz, należy również do najwcześniejszych zespołów w tej grupie, który można datować nawet na fazę B1b.

Mamy więc wyraźną, liczną grupę grobów, wśród zespołów dobrze datowanych, z okresu największego rozkwitu osadnictwa, która obejmuje również pochówki męskie, ale przede wszystkim kobiece, od podfazy B1b po rozwiniętą fazę B2, a nawet schyłkową (B2/C1), jak na razie niezbyt licznie reprezentowaną. Grupę tę uzupełniają zespoły z zabytkami typu szpil brązowych i kościanych, zapinek żelaznych i brązowych wczesnych serii piątej grupy oraz nielicznie reprezentowanych zapinek grupy drugiej (ryc. 9i, 11-14, 15g, 17).

Bogato wyposażone groby kobiece, posiadające w swoim inwentarzu m. in. bransolety, klamry hakowe lub klucze ze szkatułkami, wskazywałyby na to, że w ciągu jednego pokolenia (25-30 lat), w kilku rodzinach, dwie-trzy kobiety zajmowały wyższą pozycję społeczną w grupie osadniczej, żyjącej w Modle. Zdaniem A. Kietlińskiej w kulturze przeworskiej



Ryc. 25. Modła, woj. ciechanowskie. Grób 45/82 – jamowy. Widok zdobionego, wklęsłego dna czarnego naczynia glinianego

Pit grave no 45/82: view of the ornamented concave base of a black clay vessel

przeciętnie jedna kobieta na pokolenie, czyli w przeciągu 25 lat, „posiadała” szkatułkę<sup>11</sup>. Badania prowadzone w ostatnich latach pozwolą prawdopodobnie zweryfikować te ustalenia *in plus*. Sugeruje takie przypuszczenie liczniejsze występowanie wymienionych wyżej zabytków na większych, lepiej wyposażonych i zbadanych cmentarzyskach.

Na badanym obiekcie w Modle panowała różnorodność w zakresie obrządku pogrzebowego. Większość pochówków ciałopalnych zawierała co prawda szczątki stosu, ale znaczna ich część należała do tzw. „czystych”, i to zarówno popielnicowych, jak i jamowych. Zdecydowanie przeważały te ostatnie groby; popielnicowych zanotowano zaledwie 30. Wśród nich były również i „czyste”, chociaż w niewielkiej ilości.

Największą liczbę pochówków popielnicowych zanotowano we wczesnym okresie rzymskim, ale i tak stanowiły one znikomy procent wszystkich grobów z tego odcinka czasowego. Podobną sytuację stwierdzono na cmentarzyskach w Kleszewie i Kołozębiu<sup>12</sup>. W sumie grobów popielnicowych w Modle zanotowano 30, co stanowi nieco ponad 10% pewnych pochówków z okresu rzymskiego. Należały one do lepiej wyposażonych, szczególnie w fazie B1 oraz B2a. W początkowych fazach użytkowania cmentarzyska dominują popielnice czarne.

<sup>11</sup> A. Kietlińska, *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej*, „Materiały Starożytne”, t. 9: 1963, s. 26-27.

<sup>12</sup> Niewęglowski. *Mazowsze...* s. 240.



Ryc. 26. Modła, woj. ciechanowskie. Grób 32/78 – jamowy  
Pit grave no 32/78

natomiast pod koniec okresu wczesnorzymskiego przeważają popielnice barwy brązowej; w okresie późnorzymskim wyłącznie koloru brązowego.

Ciekawą grupę grobów na cmentarzysku w Modle tworzą pochówki szkieletowe. Odkryto ich 20, w tym połowa była mocno zniszczona. Jeszcze mniejsza część posiadała wyposażenie dodatkowe. Tylko w kilku grobach szkielety były dobrze zachowane i dobrze lub w miarę nieźle wyposażone.

Zaledwie 8 pochówków można było ściślej wydatować; zdecydowana większość z nich przypada na późny okres rzymski (C1b-C/D). Groby szkieletowe wystąpiły przede wszystkim w południowej i centralnej części stanowiska, orientowane były z reguły głową na północ. Wiążą się one z grupą ciałopalnych grobów późnorzymskich, obejmujących swym zasięgiem również część wschodnią i południowo-wschodnią cmentarzyska. Najlepiej zachowane i wyposażone, a tym samym datowane, groby z pochówkiem szkieletowym to: 30/80, 28/81, 7/81, 53/82 (ryc. 22a-h, 23a-g), wyposażone w pojedyncze naczynia gliniane (lub bez ceramiki), kole pociorków szklanych i bursztynowych, w tym ósemkowatych, zapinki z podwiniętą nóżką grupy szóstej, grzebień i inne przedmioty. Na specjalną uwagę zasługuje pochówek szkieletowy w stylu gockim leżący na wznak, głową na północ, wyposażony w naszyjnik złożony z kilkudziesięciu paciorków szklanych, 2 zapinki brązowe przy ramionach, bogato zdobione potrójnymi guzami na „główce” i zakończeniach „ramion”, z językowatym zaczepem na kabłąku, grzebień, owalną sprzączkę żelazną z pogrubioną ramą, małą szpilkę haczykowatą z brązu w futerale z kości ptasiej, żelazne zapięcie-klamrę (?), fragmenty przedmiotów żelaznych i brązowych, jedno naczynie gliniane (ryc. 22a-h). Interesującym późnorzymskim grobem z pochówkiem podwójnym matki (ciałopalny) i dziecka (szkieletowy) był



Ryc. 27. Modła, woj. ciechanowskie. Grób 27/79 – jamowy

Pit grave no 27/79

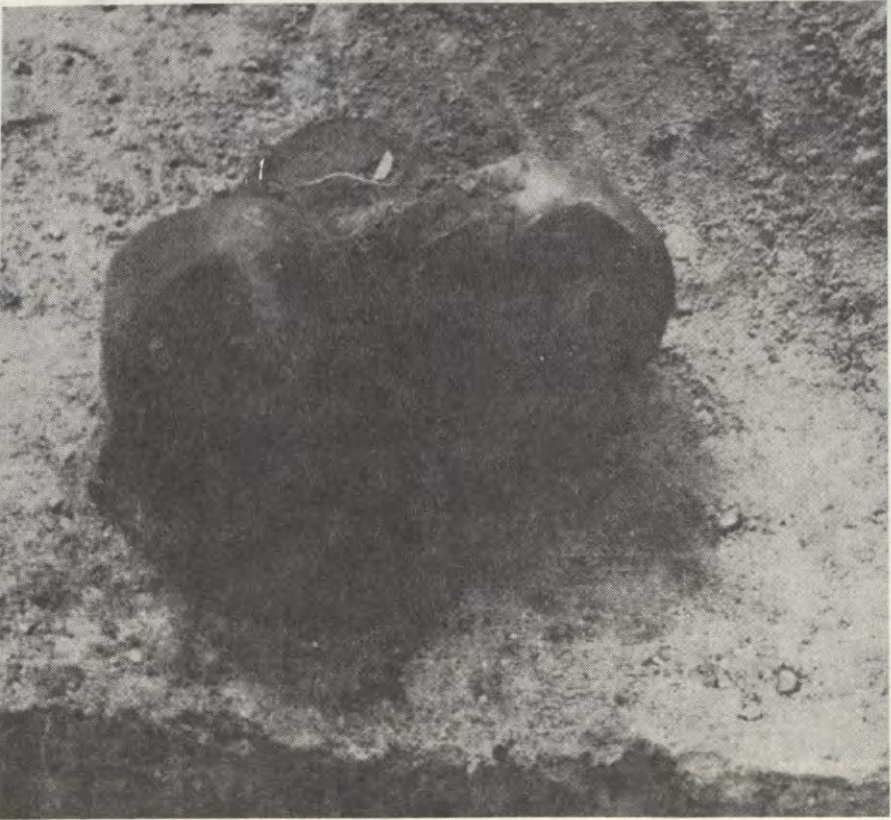
grób 53/82, w którym pochówek dziecka zawierał bursztynowe wisiorki ósemkowate (ryc. 23a-g).

Na uwagę zasługuje jeden z nielicznych dobrze zachowanych wczesnorzymskich grobów szkieletowych nr 50/76 (męski) ułożony na wznak, głową na północ, w pozycji „pólsiedzącej”, z glinianym źle zachowanym naczyniem cienkościennym barwy brązowej pod głową<sup>13</sup>. Jest to – jak dotychczas – najwcześniejszy pochówek szkieletowy w Modle, który należy datować najprawdopodobniej na fazę A3/B1, nie później jednak niż na B1b.

Z ciałopalnych grobów późnorzymskich do najlepiej wyposażonych należały pochówki 18/82, 38/82, 29/82, 64/82 i 7/82, zawierające różnego rodzaju paciorki szklane, bursztynowe, brązowe druciki zaplatane, zapinkę (ryc. 21, 23j-m). Natomiast grób 18/82 posiadał w swoim wyposażeniu pałak brązowy od wiadra z pięknie wykonaną ataszą z blachy brązowej w kształcie stylizowanego liścia koniczyny, 2 srebrne pierścionki, grzebień, sprzączkę owalną, przęślik, paciorki szklane i fragmenty innych przedmiotów (ryc. 21).

Na podstawie dotychczas uzyskanych materiałów należy sądzić, że rozległy, dwukulturowy obiekt w Modle jest we wcześniejszym okresie rzymskim typowym stanowiskiem przeworskim. Będąc jednym z największych i najdalej na północ wysuniętych cmentarzysk tej kultury, wyraźnie nawiązuje do innych obiektów tego typu położonych również na Mazowszu Północnym (Stupsk, Dobrzankowo), jak również do stanowisk położonych w centralnej Polsce i na Kujawach, zachowując jednak pewną swoją specyfikę. Omawiane stanowisko w Modle

<sup>13</sup> Analizy antropologiczne dokonywane są przez doc. dr hab. Alicję Wiercińską z PMA w Warszawie, zarówno jeśli chodzi o pochówki ciałopalne, jak i szkieletowe.



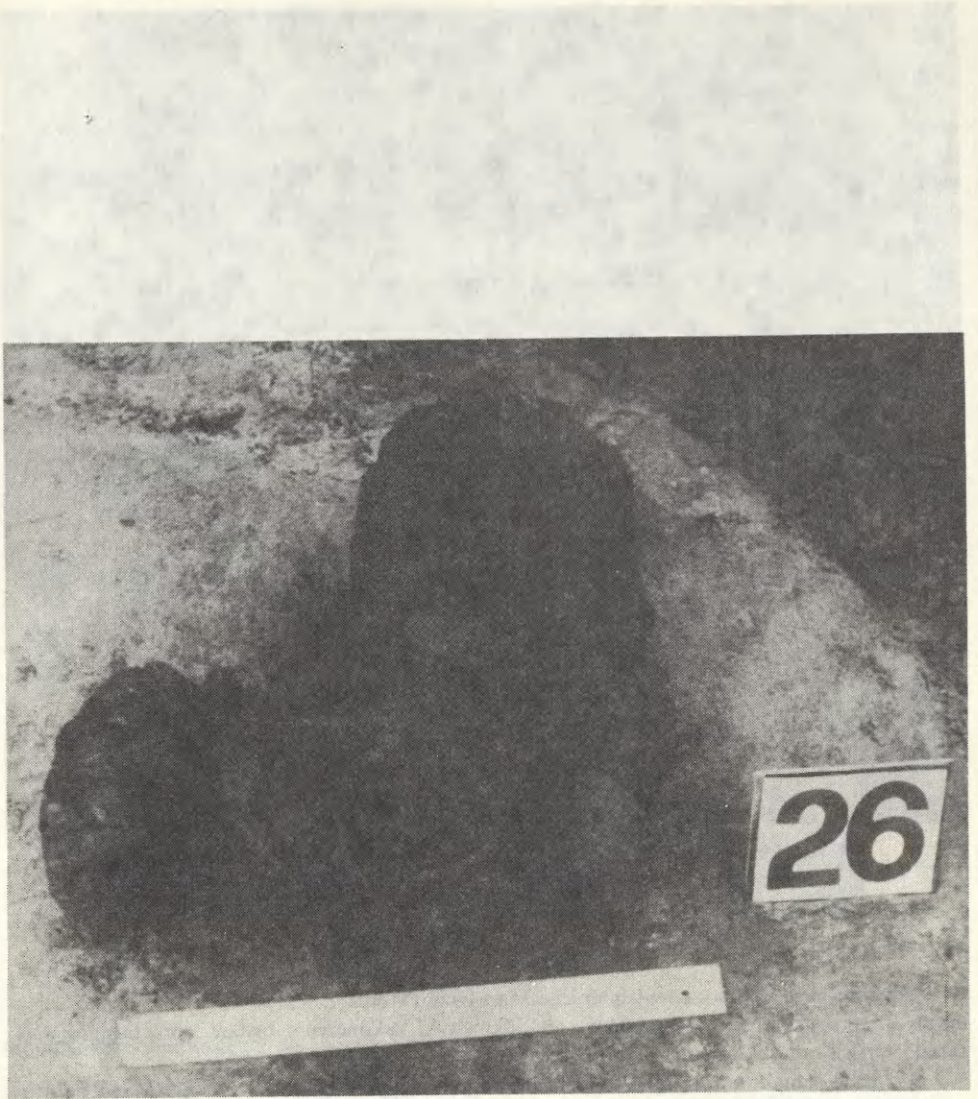
Ryc. 28. Modła, woj. ciechanowskie. Grób 22/79 – popielnicowy  
Urn grave no 22/79

wraz z osadą (stan. 2) i kolejnym cmentarzyskiem (stan. 3) oraz kilkoma innymi obiektami tego typu położonymi w promieniu kilku kilometrów, w okolicach Kosin Starych (dwa cmentarzyska i osada), Stupska i Dąbka (2 cmentarzyska i 4 osady, w tym 2 produkcyjne), tworzą wyraźne – i już na obecnym etapie badań można stwierdzić, że prężne – skupisko osadnicze z okresu rzymskiego, grupujące się w bezpośrednim sąsiedztwie Mławy i na południe od niej.

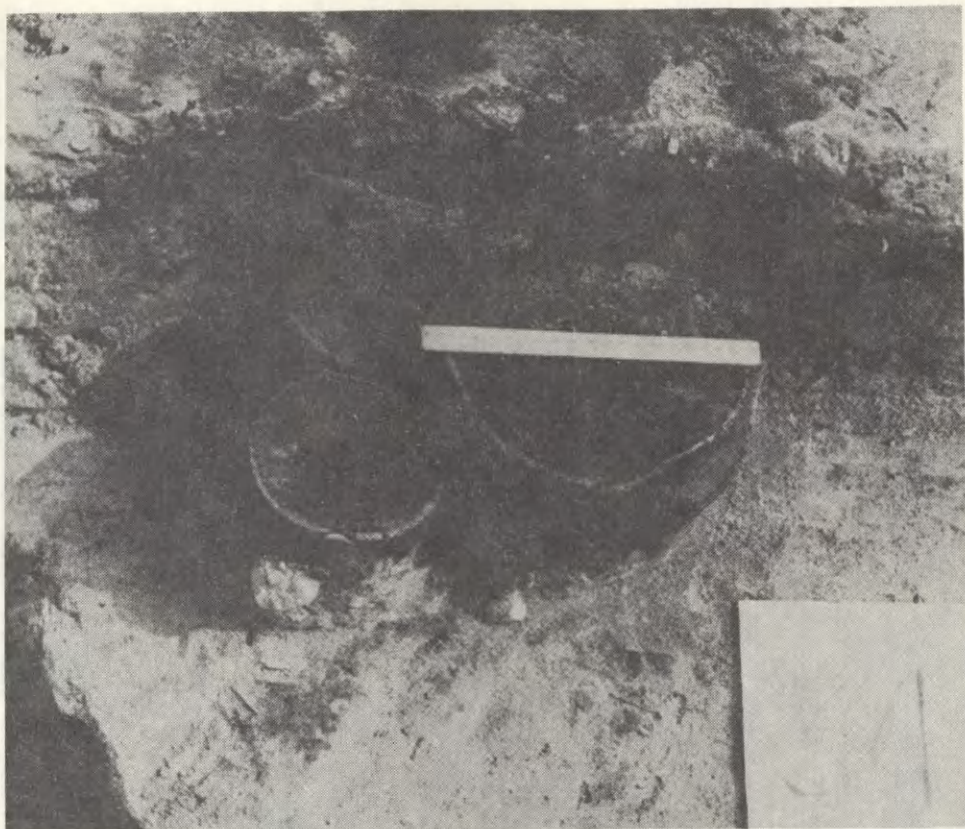
Należy sądzić, że odgałęzienie szlaku bursztynowego „biegnące” przez teren Zawkrza przechodziło rzekę Wkrę w okolicach Zgliczyna Pobodzy (grobowiec „książęcy”, cmentarzysko mu współczesne i rozległa osada), a następnie kierując się na północny wschód nie omijało Modły, nie tylko dlatego, że była na trasie dogodnej marszruty, ale może przede wszystkim dlatego, że było tam prężne skupisko osadnicze, którego ludność prawdopodobnie pośredniczyła w handlu. Świadczyłyby o tym m. in. znalezione importy.

Kontakty północnego Mazowsza, a przede wszystkim interesującej nas ziemi zawkrzeńskiej, z terenami położonymi nad dolną Wisłą istniały od dawna. Przejawiały się one w znaleziskach przedmiotów typu oksywijskiego, jeśli chodzi o okres przedrzymski. We wczesnym okresie rzymskim, po skryształowaniu się kultury wielbarskiej i w miarę upływu czasu coraz większym parciu jej prężnego osadnictwa na południe i południowy wschód, musiała ona wejść w ściślejszy kontakt ze strefą najdalej wysuniętego na północ osadnictwa kultury przeworskiej. Jakiego rodzaju były to kontakty? Jest to problem dotychczas przedstawiający się dosyć mgliście, chociaż odkrycia dużych bogatych obiektów przeworskich, przede wszystkim cmentarzysk, na





Ryc. 29. Modla, woj. ciechanowskie. Grób 26/79 – popielnicowy  
Urn grave no 26/79



Ryc. 30. Modła, woj. ciechanowskie. Grób 34/82 – popielnicowy  
Urn grave no 34/82

terenie północnego i północno-wschodniego Mazowsza (Modła I, Kamieńczyk), rozjaśniło wiele spraw i może przynieść dalsze efekty, po całkowitym zakończeniu badań, opracowaniu materiałów i ich opublikowaniu.

Już teraz jednak możemy potwierdzić wielbarskie wpływy kulturowe mające swoje odbicie w postaci konkretnych przedmiotów, ich formy, stylu, wykonania, na znanych obiektach najdalej na północ wysuniętego osadnictwa przeworskiego, będącego w strefie oddziaływania, prawdopodobnie wzajemnego, obydwu kultur. Nasilenie się wpływów wielbarskich ma miejsce prawdopodobnie już od początku fazy B2a, a szczególnie wyraźnie zaznacza się w rozwiniętej fazie B2 i u jej schyłku (B2b-B2/C1). Świadczą o tym niektóre groby z Modły, jak chociażby pochówki z bransoletami, wisiorkiem opasanym (grób 3/79, ryc. 20d), srebrnym wisiorkiem gruszkowatym (grób 19/79, ryc. 18d) brązową klamerkę esowatą (grób 55/77, ryc. 19k).

Nie znaczy to wcale, że mamy tu do czynienia z tak wczesnym przenikaniem osadnictwa wielbarskiego, tym bardziej na większą skalę. „Typowe” groby wielbarskie, szczególnie mocno akcentujące swoją obecność w fazie C2-D, świadczą o stałym osadnictwie tej kultury w Modle, ale czy wyłącznym?! Trudno na obecnym etapie badań tę kwestię rozstrzygać.

Muzeum Ziemi Zawkrzeńskiej  
w Mławie



Ryc. 31. Modła, woj. ciechanowskie. Grób 24/81 – popielnicowy  
Urn grave no 24/81

ANDRZEJ GRZYMKOWSKI

PRELIMINARY RESULTS OF EXCAVATIONS OF A BIRITUAL INHUMATION  
AND CREMATION CEMETERY OF THE ROMAN PERIOD AT MODŁA.  
WIŚNIEWO COMMUNE, CIECHANÓW PROVINCE

The site was discovered in 1975 during archaeological surface survey carried out by the author on behalf of the Museum at Mława. The trial excavations of 1976 were followed up by systematic excavations, continued until now.

The cemetery lies on a fairly extensive and steep slope of a moraine hill which drops in the southern direction towards a nameless stream and a small boggy valley. A major part of the area in question is under cultivation and part is covered with a young forest. The arable soil is 25 to 30 cm thick, underlain by primary ground.

In the 1976-1982 field seasons an area of 6425 sq m was explored. The excavations, based on an accurate tachymetric plan, yielded 352 features, mostly graves and their remains. Cremation burials were dominant in number. The cemetery occupied an area of about 1 ha, covering nearly the whole width of the southern slope of the hill and partly its top. About

20 to 30% of the site was damaged by erosion of the light soil, by deep ploughing and by a triple line of trenches and dug-outs from World War I. The graves appeared at various levels, their outlines occurring mostly 15 to 25 cm from the surface of the ground, and their bottoms at a depth of 60 to 90 cm. Originally, the number of graves exceed 400. Some graves were of the inhumation type.

In the earliest phase, i.e. in A<sub>1</sub>-B<sub>1</sub>, the graves occupied the southern, south eastern and central part of the cemetery. In phase B the cemetery expanded towards north, east and west, attaining its maximum extent. In the Late Roman period the graves again occupied the south-eastern and central part.

Of the 352 uncovered features, 280 are certain graves and the rest, remains of disturbed burials. A few pits and concentrations of stones have been also recorded. If we assume that 280 graves constitute 100%, the burials from the Early Roman sub-period account for 76%, and the Late Roman ones, for 24%. Most graves, nearly 60%, date from phase B<sub>2</sub>. It is worthy of note that phase B is also well represented, notably section B<sub>1b</sub> with several assemblages dated by A-68 brooches. The earliest horizon is represented by graves furnished with brooches of group 0/63/81, I (44/82), type A-45 and A/46/1/77, 45/82, A-236/63/67, A-67, A-67/68 (4/77, 9/77). The brooches were accompanied by clasps shaped as figure-of-eight, knives, razors, awls, elements of arms and armour, and in the earliest section, by clasps with an elongated pin (figs 3-7). Brooches are more numerous in female graves (fig 9). Weapon graves occurred in the earliest usage horizon and continued until phase B<sub>1</sub>/B<sub>2</sub>, or rather the beginnings of B<sub>2a</sub>, if the assemblages with chair-shaped spurs are included in this group. If burials, in which objects associated with arms and armour are limited to chair-shaped spurs alone, are not regarded as a separate group or subgroup, cremation grave no 31/81, without an urn and with remains of the funerary pyre and with a pair of iron spurs similar to group 5/6 after K. Godłowski (fig 151), and a loosely found iron spearhead would form the "second" horizon of graves with elements of arms and armour in this cemetery. Analogies to the chair-shaped spurs, though made in bronze, occur in a prince's grave of the Lubieszów type at Zgliczyn-Poboczyn on the river Wkra.

Among the well furnished graves from phase B<sub>2</sub>, those containing bracelets, keys, remains of caskets and belt buckles form a separate group. They are usually accompanied by eye brooches of the Prussian series, of type A-57/59, some S-shaped (early type). These graves occur from B<sub>1</sub>/B<sub>2</sub> to late B<sub>2b</sub>. More distinct influences of the Wielbark culture are traceable already at the beginnings of phase B<sub>2</sub>, growing stronger with time. However, this does not mean that the the area in question (Ziemia Zawkrzeńska, settlement concentration in the environs of Mława and south of it) was already at such an early date, and what is more on a large scale, penetrated by Wielbark settlement.

An interesting group is presented by 20 inhumation burials, most of which date from the Late Roman period, notably phase C<sub>2</sub>-D. Some were heavily damaged or did not have any furnishing and therefore their dating was difficult. Attention is claimed by richly furnished grave 28/81, in the Gothic style, with the skeleton in the supine position with head to N (fig 22). Burials of the Late Roman period, some well furnished, formed a group located in the central, south-eastern and eastern part of the cemetery.